

Het landschap van Groningen maken we samen

Schetsboek

Oldambt

Landschap

boerderij Midwolda; foto Marketing Groningen

Het landschap van het Oldambt biedt veel kansen voor de initiatievenbundels van Aa naar Zee, de netwerkinitiatieven en Vergroene Gaslocaties. Foto Marketing Groningen

Inhoudsopgave

- 1 Inleiding
- 2 Het landschap van het Oldambt
- 3 Toelichting schetsen
- 4 Kansen en bedreigingen
- 5 Vooruitblik

Bijlagen

Deelnemerslijst

Samenvatting initiatievenbundels

uitzicht vanuit de Kiekkaaste. Foto Marketing Groningen, Stella Dekker Fotografie

Colofon

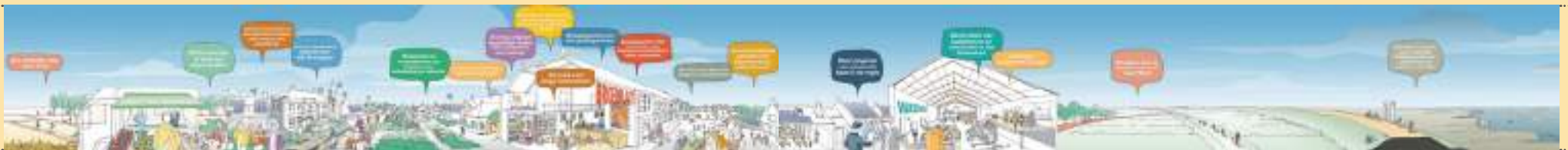
Datum: 25 juli 2023

Uitgave: Landschapswerkplaats

Stationsstraat 5, 9636 BA Zuidbroek

E-mail: info@landschapswerkplaats.nl

www.landschapswerkplaats.nl

Het door West8 geschetste Toukomstbeeld, en introductie van de Landschapswerkplaats.....

1. Inleiding

De landschapswerkplaats

Samen met initiatiefnemers, inwoners, overheden en organisaties zetten we ons in om het Groningse landschap nóg mooier en toegankelijker te maken. Met als doel het creëren van een fijnmazig biodivers netwerk van groen en water waar mensen naar hartenlust kunnen wandelen, fietsen, paardrijden, varen en leren (of kennis opdoen). De Landschapswerkplaats werkt hiervoor samen met inwoners, overheden en organisaties die tien geselecteerde en gebundelde Toukomstinitiatieven uit. Dit doen we graag in onderlinge samenhang tussen deze initiatieven. Zodat ze elkaar versterken en we nog meer kunnen bereiken.

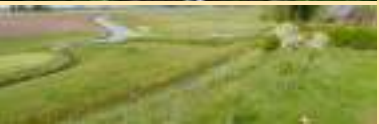
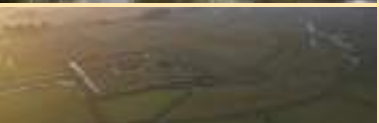
Voorgeschiedenis

Onder de vlag van Nationaal Programma Groningen, een samenwerkingsverband tussen provincie Groningen, gemeenten en Rijk om te investeren in de brede welvaart in de provincie Groningen, is in 2020 het programma Toukomst gelanceerd. Omdat Groningers zelf als beste kunnen vertellen wat zij belangrijk vinden om gelukkig te leven, wonen en werken, is hen gevraagd om met vernieuwende en creatieve voorstellen te komen. Aan de oproep werd massaal gehoor gegeven!

De oogst bedroeg maar liefst 900 ideeën, uiteenlopend van voorstellen voor recreatieve routes, innovatieve schoolprojecten en woonvormen voor ouderen, tot ideeën ter versterking van natuur en landschap, voedselproductie en streekproducten, verduurzaming en kunst en cultuur. De inzendingen waren afkomstig van Groninger inwoners van jong tot oud, bedrijven en organisaties. In verschillende

Strokartonfabriek De Toekomst; foto Marketing Groningen

't Wad tot Stad	Werken aan een aantrekkelijke en groene zone in het cultuurlandschap rondom het Reitdiep. Met aandacht voor meer biodiversiteit, water(-berging), toerisme en rendabele landbouw.	
van Aa naar Zee	het herstellen van de natuurlijke overgang tussen zoet en zout water in het gebied tussen de Westerwoldse Aa en de Dollard. Werken aan de kustzone in combinatie met verzilting en klimaatadaptatie met kansen voor vrijetijdseconomie.	
Verbonden Biodiversiteit	Biodiversiteit versterken in het Groninger landschap via gemarkeerde routes langs fysieke hubs die biodiversiteit, cultuur en educatie met elkaar verbindt.	
Groene Longen /Tiny Forests	Samen twee miljoen bomen planten in dorpen en wijken, langs wegen en paden en op plekken die al bosrijk zijn. O.a bos bij de stad (tussen A7 en Meerstad). Tiny Forests aanplanten bij basisscholen zodat leerlingen kunnen leren over biodiversiteit.	
Groningen Belevén	In ere herstellen van onverharde verbindingen: hernieuwde en verbonden fiets-, wandel- en ruiterpaden. De paden voeren langs unieke rustpunten die het lokale verhaal vertellen.	
Masterplan Vaarwegen	Weer bevaarbaar maken en koppelen van kleinere waterwegen. ook lokale ondernemers betrekken we hierbij. Doel is de herontwikkeling van onze historische waterwegen en het verbinden met fiets- en wandelnetwerken.	
Diepen en Maren	Het versterken en herstellen van historische waterlopen om het landschap meer toegankelijk te maken en ons erfgoed beter te beleven.	
Bermen komen tot Leven	Ecologisch bermbeheer in de gehele provincie Groningen.	
Kiek'n & Doun	Het verbinden van bestaande en nieuwe fiets- en wandelroutes langs plekken die de verhalen en geschiedenis van Groningen vertellen.	
Vergroenen bestaande en verlaten gaswinningslocaties	Het met bomen en planten inrichten (vergroenen) van bestaande en verlaten gaswinningslocaties geeft een positieve draai aan het verleden.	

bijeenkomsten hebben initiatiefnemers de ideeën gebundeld tot 59 grote projecten. Een deel van de Groninger bevolking heeft deze projecten vervolgens beoordeeld. Begin 2021 heeft het Toukomstpanel – een door loting geselecteerd panel van twintig inwoners van de provincie – het bestuur van Nationaal Programma Groningen geadviseerd over de Toukomstprojecten en is besloten om voor al deze projecten € 100 miljoen euro beschikbaar te stellen.

Parallel aan dit traject heeft West 8, ontwerpbureau voor stedenbouw en landschapsarchitectuur het Toukomstbeeld ontwikkeld. Het is een verbeelding van de visie van de Groningers op hun provincie anno 2040, geschetst op basis van de 900 ingebrachte ideeën en de in het eerste jaar van Toukomst gevoerde gesprekken. Dit Toukomstbeeld geeft koers aan Nationaal Programma Groningen en dient als inspiratie en input voor visies en plannen van de provincie, gemeenten en waterschappen.

In juli 2021 hebben Provinciale Staten van de provincie Groningen het Programmaplan Toukomst vastgesteld. Hiermee werd de eerste fase van Toukomst afgesloten. Nu is het tijd voor de volgende stap: samen met de initiatiefnemers de ideeën door ontwikkelen naar integrale projecten en vervolgens uitvoeren.

De initiatieven Groningers zijn betrokken bij hun landschap én vinden het belangrijk om hierin te investeren. Van de ingezonden Toukomstideeën heeft bijna de helft te maken met natuur en landschap en met manieren om meer en beter van het landschap in de provincie te kunnen genieten. De rode draad hierin

is dat Groningers de rust en ruimte willen behouden. Maar tegelijkertijd zien ze ook kansen om het landschap aantrekkelijker, meer beleefbaar, biodivers en toekomstbestendiger te maken. Ook de vraag naar kennis over het landschap in relatie tot de geschiedenis is een terugkerend thema. Het Toukomstpanel – dat de 900 ideeën beoordeelde – heeft tien gebundelde initiatieven geselecteerd. De gebundelde initiatieven gaan over het ontwikkelen, inrichten, behouden en beheren van het landschap. Ze dragen bij aan de versterking van landschappen en het verbinden van erfgoed, aan klimaatdoelstellingen en het vergroten van biodiversiteiten en aan betere mogelijkheden om te fietsen, varen, wandelen en paardrijden.

Initiatievenbundels

Hiernaast is een kort overzicht opgenomen van de tien initiatieven. Met deze korte beschrijving doen we de initiatieven eigenlijk te kort; deze samenvatting is dan ook vooral bedoeld om de initiatieven kort maar krachtig op hoofdlijnen te beschrijven. Voor een uitgebreidere toelichting op de 'ins en outs' van de initiatievenbundels kun je ook de bijlage lezen, of de website van de Landschapswerkplaats bezoeken.

De Landschapswerkplaats

Voor de uitvoering van de initiatievenbundels die over het landschap gaan, heeft het Toukomstpanel de Landschapswerkplaats bedacht. Hiervoor is in totaal € 31 miljoen beschikbaar gesteld. De Landschapswerkplaats is een creatieve broedplaats waar we samen met initiatiefnemers, bewoners en andere gebiedspartners projecten initiëren, ontwerpen, uitwerken, realiseren en

doorontwikkelen. Samen integraal werken en kiezen voor robuuste, duurzame projecten van hoge kwaliteit om een zo groot mogelijke 'plus' in het groninger landschap te realiseren. Daar staat de Landschapswerkplaats voor.

Per initiatief moet er nu gekeken worden waar en hoe we die uitvoeren. De primaire opgave van de Landschapswerkplaats is – als onafhankelijke partij – het uitwerken van de ideeën uit de tien initiatieven tot concrete, goed uitvoerbare projecten. Dit doen we samen met initiatiefnemers, door inzet van ontwerp-expertise en een gebiedsgerichte aanpak.

Onze aanpak: van, voor en door Groningers

Centraal in de Landschapswerkplaats staan de initiatieven en de initiatiefnemers. Om deze Toukomstideeën om te zetten in een mooi, toegankelijk en toekomstbestendig landschap zorgt de Landschapswerkplaats voor professionele ondersteuning van de initiatiefnemers. Daarbij brengen we de initiatieven in samenhang met de bestaande projecten en programma's in de gebieden en wat er speelt bij de gebiedspartijen in de provincie Groningen. Zodat de initiatieven kansrijk in het gebied uitgevoerd kunnen worden.

schematische weergave van de Landschapswerkplaats

Anne

Hindrik

Henri

Jelly

Riek

Nicol

Karen

Teun

Martin

Georgine

Martin

Menno

Patrick

Initiatiefnemers en bewoners vormen de kern van de Landschapswerkplaats. De Landschapswerkplaats biedt hen professionele ondersteuning in de vorm van een multidisciplinair schetsteam van ontwerpers, en project- en procesbegeleiders. Vanuit diverse vakgebieden leveren landschapsontwerpers, kunstenaars, vormgevers, cultuur- en erfgoed specialisten en architecten hun bijdrage aan de bijzondere projecten. Wie waar wordt ingezet is maatwerk. Vanuit de kern wordt de uitwerking gecoördineerd. Daaromheen zit een flexibele schil die we inzetten zodra er op specifieke onderdelen behoefte is aan extra deskundigheid. De extra deskundigheid kan vanuit verschillende partijen komen, denk aan gemeenten, waterschappen, Landschapsbeheer Groningen of Prolander. Slagvaardigheid en resultaatgerichtheid staan voorop; de Landschapswerkplaats is een middel, geen doel.

Deelgebieden

Van het grootschalige open polderlandschap tot het kleinschalige coulisselandschap en van historische wierdendorpen tot het door wijken en diepen opgedeelde veenlandschap. Het landschap in de provincie Groningen verschilt sterk per regio. In de Kwaliteitsgids Groningen beschrijft de provincie zeven verschillende landschapstypen, gebaseerd op de ontstaansgeschiedenis en de huidige ruimtelijke karakteristieken:

1. Gorecht
2. Waddenkust en Wierdenland
3. Zuidelijk Westerkwartier
4. Centraal Woldgebied en Duurswold
5. Oldambt
6. Westerwolde
7. Veenkoloniën

Het is belangrijk dat de projecten van de Landschapswerkplaats goed aansluiten bij de kwaliteit, de eigen identiteit en de landschappelijke kernkwaliteiten van de gebieden waarin ze zich bevinden. Daarom houdt de Landschapswerkplaats voor de projectgebieden dezelfde indeling aan als de Kwaliteitsgids Groningen. Ook gebruiken we dezelfde ontwerpprincipes zodat we recht doen aan de kernkwaliteiten van het gebied. De ontwerpprincipes bieden inspiratie, kennis en handreikingen voor ruimtelijke ontwikkelingen. De Kwaliteitsgids van de provincie Groningen en het overzicht is te vinden op www.kwaliteitsgidsgroningen.nl.

Fysieke werkplek en rondreizende werkplaats

De Landschapswerkplaats is heel praktisch. We zetten de ideeën van initiatiefnemers om naar concrete daden. Dit doen we samen met hen en samen met inwoners, ondernemers, overheden en organisaties. Hiervoor richten we een centrale, fysieke werkplaats in en gaan we met mobiele werkplaatsen door de provincie. In deze mobiele werkplaats werken we aan concrete plannen voor het gebied waar we op dat moment te gast zijn.

Als Landschapswerkplaats vind je ons dus op tal van plekken in de provincie. We bieden Groningers er een inspirerende plek om te schetsen en te ontwerpen aan hun omgeving. Alles wat daarvoor nodig is, hebben we in huis: computers, werkplekken, grote tafels om op te schetsen of aan te overleggen én professionele ontwerpers ter ondersteuning.

Het team van de Landschapswerkplaats Het kernteam bestaat uit een werkplaatsmeester (een professionele

landschapsarchitect) en een werkplaatsleider. Een multidisciplinair schetsteam met ontwerpers en inhoudelijk project en / of procesleiders afkomstig van diverse gebiedspartijen werkt als 'trekkers' samen met initiatiefnemers. Op de foto hiernaast zie je het hele team.

De werkplaatsleider, Menno van der Meer, heeft de leiding over de Landschapswerkplaats. Hij is verantwoordelijk voor het proces en de bedrijfsvoering van de Landschapswerkplaats. Hij zorgt voor de planning en voortgang van het programma, en onderhoudt samen met de werkplaatsmeester contact met Nationaal Programma Groningen.

De werkplaatsmeester - Martin Biewinga - bewaakt de plan- of ontwerp kwaliteit. De ontwerpen moeten tenslotte passen bij het landschap. Hij is ook een inspirator voor de initiatiefnemers en alle betrokkenen van de Landschapswerkplaats.

De projectleiders zijn samen met de ontwerpers en projectmedewerkers de vaste contactpersonen voor de tien initiatievenbundels. De projectleiders Karen Beukema, Nicol Perdok-Hut en Teun Veger zijn verantwoordelijk voor de voortgang van de projecten, en onderhouden het contact met de initiatiefnemers en gebiedspartijen. De ontwerpers Georgine Somer en Martin van Dijken maken – al schetsend met initiatiefnemers en gebiedspartijen - de ontwerpen en plannen voor de projecten uit de werkplaatsagenda. Dit doen ze in nauwe samenwerking met de werkplaatsmeester.

De projectmedewerkers Riek Geukema en Patrick Vriese ondersteunen het hele planproces. Zij verzamelen informatie, samen met het GIS-team, organiseren samen met de office-manager de gebiedsbijeenkomsten, maken verslagen en verrichten veel schrijf- en denkwerk op de achtergrond.

Jelly Wijnand is de office manager van de Landschapswerkplaats. Hindrik Wester, Henri Naaijer en Anna Chardon vormen samen het GIS-team, oftewel data-beheerteam dat de Landschapswerkplaats voorziet van data, kaarten, en andere geografische informatie.

Rust, reinheid en regelmaat... Continuïteit en vastigheid zijn in gebiedsprocessen heel belangrijk. Daarom heeft elke initiatievenbundel een vast team van projectleider, ontwerper en projectmedewerker. Daarnaast heeft elk deelgebied (zie de volgende paragraaf) een vaste contactpersoon in de vorm van een van de projectleiders. Voor het Oldambt is Karen de vaste contactpersoon.

In de tabel is deze bezetting en verdeling weergegeven. Deze tabel staat ook op de website van de Landschapswerkplaats.

Gebiedsagenda

Per gebied maken we zoveel mogelijk koppelingen met lopende programma's en projecten die aansluiten bij de doelstellingen en missie van de Landschapswerkplaats. Dit verhoogt de slagingskans van een project en daarmee de impact op de toekomst van Groningen. Soms is ook een gebiedsproces nodig met gebiedspartijen om eventueel tegengestelde belangen op te lossen en

Initiatief	Gebied	Contactpersonen	Rol
't Wad tot Stad	Waddenkust en Wierdenland	Karen Beukema	projectleider
		Martin van Dijken	Ontwerper
		Patrick Vriese	Projectmedewerker
Bermen komen tot Leven	hele provincie	Nicol Perdok-Hut	Projectleider
		Georgine Somer	Ontwerper
		Patrick Vriese	Projectmedewerker
Verbonden Biodiversiteit	hele provincie	Nicol Perdok-Hut	Projectleider
		Georgine Somer	Ontwerper
		Patrick Vriese	Projectmedewerker
Masterplan Vaarwegen	hele provincie	Nicol Perdok-Hut	Projectleider
		Martin van Dijken	Ontwerper
		Riek Guikema	Projectmedewerker
Diepen en Maren	hele provincie	Teun Veger	Projectleider
		Georgine Somer	Ontwerper
		Riek Guikema	Projectmedewerker
Vergroenen gaslocaties	hele provincie	Teun Veger	Projectleider
		Martin van Dijken	Ontwerper
		Riek Guikema	Projectmedewerker
van Aa naar Zee	Oldambt	Karen Beukema	Projectleider
		Martin van Dijken	Ontwerper
		Patrick Vriese	Projectmedewerker
Kiek'n & Doun	hele provincie	Karen Beukema	Projectleider
		Martin van Dijken	Ontwerper
		Riek Guikema	Projectmedewerker
Groningen Belevén	hele provincie	Nicol Perdok-Hut	Projectleider
		Georgine Somer	Ontwerper
		Riek Guikema	Projectmedewerker
Groene Longen	Centraal Woldgebied-Duurswold & hele provincie	Teun Veger	Projectleider
		Georgine Somer	Ontwerper
		Riek Guikema	Projectmedewerker

Gebied	Aanspreekpunt
Westerwolde	Nicol
Oldambt	Karen
Veenkolonien	Nicol
Centrale Woldgebied	Karen
Gorecht	Teun
Waddenkust en Wierdenland	Karen
ZWK	Karen

deelgebieden Landschapswerkplaats, gebaseerd op landschapstypen
(Bron: Kwaliteitsgids Groningen)

uiteindelijk tot projecten te komen. Samen met initiatiefnemers en de gebiedspartijen stellen we daarom als eerste stap een gebiedsagenda op, waarmee we in beeld brengen wat er allemaal speelt in het deelgebied.

Fysieke ingrepen in het landschap, informatie en onderzoek

Veel van de initiatieven die in de Landschapswerkplaats uitgewerkt worden, gaan over fysieke ingrepen in het landschap van Groningen. Meer bomen, ecologische bermen, buurtommetjes, ruitervelden en

vaarwegen zijn hier voorbeelden van. Om een project een succes te maken is het vaak nodig om informatie te verzamelen en soms is het nodig eerst onderzoek te laten doen voor we een project verder uitwerken. Een storymap en GIS-viewer kunnen dit bijvoorbeeld inzichtelijk maken. Ook dit valt onder het maken van de gebiedsagenda's.

Werkplaatsagenda

De volgende stap is het opstellen van de werkplaatsagenda. Hier komen alle ideeën, wensen en ambities van de initiatiefnemers en gebiedspartijen bij elkaar. We kiezen samen met de initiatiefnemers op welke plekken we onze aandacht vooral gaan richten en waar en hoe we het fijnmazige netwerk zoals beschreven in de doelstelling gaan realiseren. We kijken op welke manier we slimme combinaties kunnen maken met programma's en plannen van overheden en andere organisaties. Het werkplaatsteam, betrokken initiatiefnemers, partners en overheden leggen samen de contouren vast van wat er op welke plek wordt gerealiseerd, welke combinaties er te maken zijn, welke partijen daarbij nodig zijn en welke doelen er te behalen vallen. Ook ideeën van omwonenden waar de projecten zullen landen zullen – mits passend in de doelstelling van de Landschapswerkplaats worden meegenomen in de afweging bij het maken van de werkplaatsagenda. Belangrijk is om hier al een eerste beeld te krijgen van het draagvlak van de omgeving, overheden en andere belanghebbende organisaties.

Aanleiding en doel gebiedsbijeenkomsten

Zoals gezegd gaat de Landschapswerkplaats naar de gebieden toe. In de periode van 15 mei tot en met 3 juli hebben we daarom een reeks gebiedsbijeenkomsten georganiseerd. We trapt af met het Gorecht. Daarna volgden de Veenkoloniën, het Zuidelijk Westerkwartier,

Centraal Woldgebied en Duurswold, Oldambt, Westerwolde en als laatste Waddenkust en Wierdenland.

Met de gebiedsbijeenkomsten hebben we als Landschapswerkplaats het volgende voor ogen gehad:

- Kennismaken met elkaar; samen geven we elkaar weer energie en enthousiasme voor de uitvoering van de initiatieven.
- Het is meteen ook het begin van het lokale netwerk, van de initiatiefnemers met elkaar en met de gebiedspartijen in de gebieden, en met de 'verse' bemensing van de Landschapswerkplaats.
- Tijdens de gebiedsbijeenkomsten verkennen we de kansen met elkaar voor de samenwerking tussen de initiatieven, onderling en met de gebiedspartijen. Dit doen we aan de hand van een eerste analyse van de initiatieven die is opgesteld door de Landschapswerkplaats, en met de Gebiedsagenda in wording.

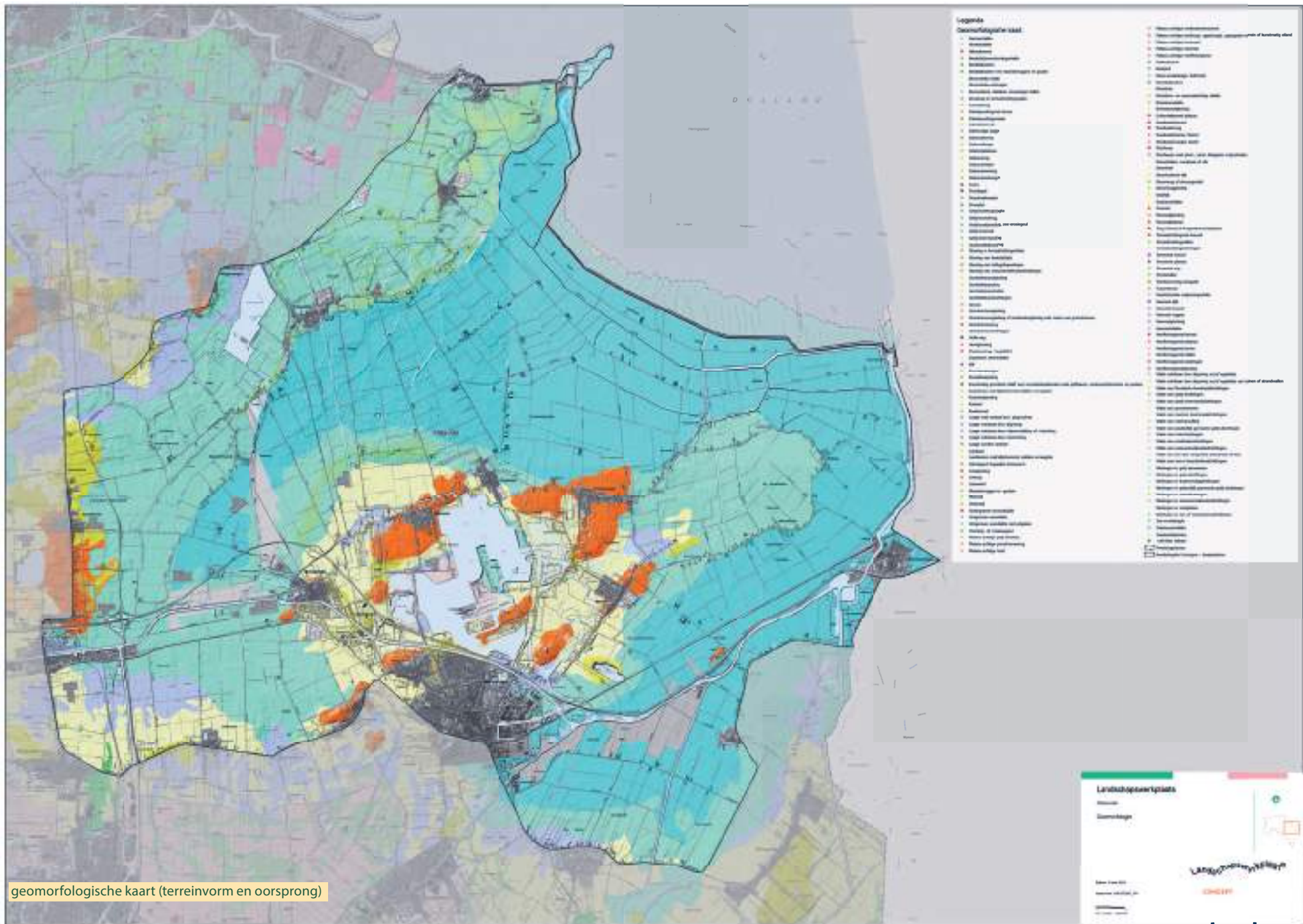
De inleidende presentatie van de gebiedsbijeenkomst kan je terugvinden en downloaden op de website van de landschapswerkplaats: www.landschapswerkplaats.nl.

Doel van dit schetsboek

Met dit beeldverslag leggen we de resultaten vast van het interactieve deel van de gebiedsbijeenkomsten, waarin we ons hebben gebogen over de kansen voor samenwerking tussen de initiatieven en over de koppeling met de gebiedsagenda.

Tot slot

Voor dit hoofdstuk is geput uit diverse stukken, waaronder het projectplan voor de Landschapswerkplaats, de presentatie van de gebiedsavond, en andere documenten. Wil je meer informatie over de achtergronden, werkwijze en organisatie van de Landschapswerkplaats, of over de initiatieven, dan kun je dat nazoeken op de website: www.landschapswerkplaats.nl. Je kunt natuurlijk ook de landschapswerkplaats rechtstreeks mailen via info@landschapswerkplaats.nl.

2. Het landschap van Oldambt.

In dit hoofdstuk geven we een korte beschrijving van het huidige landschap en zijn ontstaansgeschiedenis. Het landschap zoals we dat nu kennen, heeft bijzondere kenmerken en kwaliteiten. Daar bouwen we op verder bij de uitwerking van de initiatieven. De tekst van dit hoofdstuk is overgenomen uit de Kwaliteitsgids Groningen.

Het Oldambt bestaat uit meerdere delen:

Het Klei-Oldambt: een wierdenlandschap dat bestaat uit het grondgebied van enkele dorpen op de voormalige oeverwal van de Eems.

Het Wold-Oldambt: een streekdorpenlandschap dat grotendeels bestaat uit (jongere) zeekleipolders. Het polderland wordt omringd door een krans van keileem- en dekzandruggen, waarop vijftien streek- of wegdorpen liggen. Aan de achterzijde worden deze wegdorpen begrensd door een veenontginningslandschap.

Het oostelijke deel van het Oldambt maakte oorspronkelijk deel uit van het district Reiderland, dat gedeeltelijk in de Dollard is vergaan. Ook het Schiereiland van Winschoten vormt onderdeel van het gebied.

De ondergrond

De basis voor het hedendaagse landschap van het Oldambt is gelegd tijdens de laatste drie ijstijden en in het Holoceen. Gedurende het Elsterien (ca. 475.000 - 410.000 jaar geleden) bedekte landijs vanuit Scandinavië voor het eerst grote delen van Noord-

Boerderij temidden van graanvelden; foto Marketing Groningen, Jur Bosboom

Nederland. In Oost-Groningen zijn door het ijs enkele diepe geulsystemen (tunneldalen) gevormd, die met smeltwaterafzettingen (zand en/of klei) werden opgevuld (resp. Peelozand en potklei). Deze zogeheten formatie van Peelo komt plaatselijk bij Winschoten, Scheemda en Finsterwolde (Groeve Hardenberg) aan de oppervlakte.

Tijdens het Saalien (ca. 380.000 - 130.000 jaar geleden) was half Nederland bedekt onder een honderden meters dikke laag landijs. De eerste fase van deze periode heeft voor stuwwalvorming in Noordoost-Groningen gezorgd. In latere fasen werd het gebied (deels) overreden door het landijs. Het daardoor opgestuwde materiaal bestaat uit oudere afzettingen. Een deel hiervan is in een nog latere fase van het Saalien bedekt met een laag keileem. Sporen van deze stuwwalvorming, zogenaamde Pleistocene opduikingen, zijn nog als reliëf in het hedendaagse landschap terug te vinden. Voorbeelden hiervan zijn het schiereiland van Winschoten en de hoogtes van Ulsda, Wagenborgen en Noord- en Zuidbroek, herkenbaar aan de rode kleuren op de geomorfologische kaart. De zwerfkeien die bij het ploegen bovenkomen, die nu vaak in siertuinen of witgeschilderd langs oprijlanen terug te vinden zijn, dateren uit deze ijstijd.

Gedurende de laatste ijstijd, het Weichselien (ca. 117.000 - 11.700 jaar geleden), bereikte het landijs Nederland niet. In Groningen heerste een toendraklimaat met dennen en berken, en in de koudste perioden een poolwoestijn. Door toedoen van de wind is zand als een deken over grote delen

van Nederland afgezet. Dit dekzand bedekte op veel plekken de oudere afzettingen uit voorgaande ijstijden. Ook werd in deze periode een aantal dekzandruggen gevormd, zoals deze onder andere te vinden zijn bij Meeden en Muntendam (de gele en geelbruine kleuren op de geomorfologische kaart). Later zijn veel van deze dekzandafzettingen bedekt met afzettingen uit het Holoceen. Doordat de bodem indertijd permanent bevroren was (permafrost) ontstond er in Oost-Groningen een stelsel van vlechtende rivieren.

Het Holoceen (ca. 11.700 jaar geleden - heden) wordt gekenmerkt door een doorgaande stijgende zeespiegel, als gevolg van de temperatuurstijging en het smelten van de ijskappen. Tezamen met het stijgen van de zeespiegel, steeg ook het grondwaterniveau. Hierdoor ontstond vanaf ongeveer 6000 v. Chr. een gunstig klimaat voor veenvorming. Dit gebeurde in eerste instantie op lagere plekken waar het water, vanwege het onderliggende ondoordringbare keileem, niet kon wegstromen. In de loop van tijd breidde het veen zich verder uit en bedekte ten slotte het gehele Oldambt, inclusief de hoger gelegen dekzandruggen. Deze veenmoerassen maakten deel uit van het grootste veengebied van Noordwest-Europa: het Bourtanger Moor.

Tegelijkertijd onderging het kustlandschap door de stijgende zeespiegel ook een metamorfose. Vanaf ca. 2500 v. Chr. werden de lageregelegen gebieden overstroomd en bedekt met kalkrijke oude zeeklei. Deze oude

zeeklei, ook wel 'blauwe klei' of 'woelklei' genoemd, werd later veelvuldig over het land verspreid om de vruchtbaarheid van de akkers te vergroten. Doordat periodes van veenuitbreiding en overstromingen door de zee elkaar afwisselden, ontstond hier een gelaagde bodemopbouw waarin ook de veen- en kleilagen elkaar afwisselen.

Rond de Eemsmonding vormden zich door de getijden enkele aaneengesloten kwelderwallen. Ook de dichtbeboste oeverwallen verder stroomopwaarts langs de Eems kwamen in deze periode onder invloed van de zee te staan, waardoor dit gebied veranderde in een brak getijdenlandschap. Achter deze kwelder- en oeverwallen kon de veenvorming echter ongestoord doorgaan, zodat daar in de loop van eeuwen een metersdik veenpakket ontstond. De afwatering van dit veengebied vond plaats via een stelsel van veenriviertjes, zoals de Sijpe of Siepsloot, de Munter Ae, Reider Aa, Tjamme, Rensel en Pekel Aa. Op enkele restanten na is dit veen vrijwel geheel verdwenen. Veel is weggeslagen door de zee, of bedekt met mariene afzettingen (Eemsklei en later Dollardklei). De rest verdween in latere perioden door het afgraven ten behoeve van de turfwinning en de vertering door landbouwkundig gebruik. Van het laatste oorspronkelijke hoogveen van de provincie is nog ca. 25 hectare bewaard gebleven in natuurgebied Meerland.

DE MENS IN HET PREHISTORISCHE LANDSCHAP

De eerste landbouwers uit het Neolithicum (ca. 7000 - 2500 jaar geleden) hebben weinig sporen achtergelaten. Het is

aannemelijk dat er wel permanente bewoning plaatsvond op de veilige en hoger gelegen keileem- en dekzandruggen. In het Oldambt zijn mogelijke resten van menselijke activiteit aanwezig uit het Laat-Paleolithicum (ca. 12.000 - 8800 v. Chr.).

Uit het Mesolithicum (ca. 10.000 - 7.000 jaar geleden) zijn wel veel vindplaatsen bekend en blijkt dat de dekzandgebieden van het Oldambt intensief bewoond werden. Resten uit deze periode bestaan voornamelijk uit vuursteenmateriaal en soms haardkuilen.

Vanaf ongeveer de Midden-Bronstijd tot en met de Romeinse Tijd werd menselijke bewoning nagenoeg onmogelijk. Dit omdat het grootste deel van het Oldambt veranderde in een moerasgebied dat bedekt raakte met hoogveen. Er zijn echter wel sporen die erop wijzen dat in deze periode mensen door het veengebied trokken

Op de zuidelijke oeverwal van de Eems ontstond vanaf de zesde en vijfde eeuw v. Chr. een reeks nederzettingen die al snel wegens het overstromingsgevaar werden opgehoogd. De oudste archeologische vondsten uit dit gebied stammen uit de Romeinse tijd, maar bij Farmsum, Hatzum en Jemgum zijn oudere bewoningssporen gevonden. De Eems was vermoedelijk smaller en liep met een bocht noordoostwaarts langs Emden om vervolgens weer naar het zuidoosten af te buigen. De nederzettingen op de oeverwal zijn rond 1500 door de inbraak van de Dollard verdwenen

DE ONTWIKKELING VAN HET MIDDELEEUWSE CULTUURLANDSCHAP (500-1500 N. CHR.)

MENSELIJKE ACTIVITEIT

In de Karolingische tijd (ca. achtste t/m tiende eeuw) zijn de menselijke activiteiten in het Oldambt toegenomen. De kolonisten kwamen vermoedelijk uit Westerwolde. Vlakbij Wagenborgen en bij Ulsda vinden we mogelijke oude bewoningsschakels uit deze periode.

Omstreeks de tiende eeuw begonnen de eerste systematische ontginning van het hoogveengebied. Eerst vanaf de oeverwallen langs de Eems, daarna vanaf de oevers van de veenriviertjes Munter Ae en Reider Aa. Het ging daarbij om randveenontginningen, waarbij de kolonisten zich langs rivieroevers vestigden en van daaruit begonnen met de ontginning van het achterland. Hierdoor ontstond de typerende strokenverkaveling, waarbij de afzonderlijke bedrijfseenheden of opstrekken heerden soms kilometers ver landinwaarts reikten.

Naarmate het veenoppervlak door ontwatering en bodembewerking daalde, verplaatsten de bewoners hun akkers en woonplaatsen naar de hogere gronden die nog niet zo lang in cultuur waren gebracht. Hierdoor ontstonden vaak meerdere bewoningsschakels achter elkaar, met wegdorpen die loodrecht op de verkavelingsstructuur lagen. Om het kustgebied tegen stormvloed te beschermen werden er anderhalf tot

twee meter hoge zeedijken langs de Eems gebouwd. De riviermondingen werden afgesloten door sluizen bij Termunten en Reide.

In deze periode werd in de zuidwestpunt van het Oldambtgebied de kerk van Noordbroek gebouwd. Dit is een van de oudste kerken van het gebied. Daarnaast werden ook steenhuizen gebouwd. Deze zijn echter in de loop van de tijd afgebroken of zijn, net als veel andere eerste gebouwen uit deze tijd, door de vele dijkdoorbraken verwoest en verdwenen.

WATEROVERLAST

Het veen bracht in eerste instantie grote welvaart: er verrezen tientallen kerken, waaronder de basiliek met vier(!) torens van Midwolda, die na de bouw van een nieuwe kerk in 1738 is afgebroken. Grotendeels verborgen onder het kleidek liggen de restanten van minstens honderd steenhuizen. Door de daling van het landschap door ontginningen en veenoxidatie ontstonden er afwateringsproblemen. In de loop van de 14de eeuw namen de klachten over wateroverlast dermate toe dat een stelsel van opgeworpen veendijken het water dat uit de hoogveengebieden stroomde, moest tegenhouden. De bovenloop van de Munter Ae werd daarom afgesloten ter hoogte van Muntendam. Het laatste stukje van deze middeleeuwse rivier is nog terug te vinden als een slootje dat door het natuurgebied De Wiede slingert.

Als gevolg van meerdere overstromingen en stormvloed, ontstond aan het begin van de 15de eeuw de Dollard. De dijken die het gebied moesten beschermen waren laag en slecht onderhouden, waardoor ze het al snel begaven. Ook het achterliggende veengebied was niet bestand tegen de zee en het oorspronkelijke veenlandschap werd grotendeels weggespoeld. Door de getijdenwerking ontstond een proces dat pas tot stilstand kwam nadat de laatste veenrestanten waren verdwenen. De Dollard fungeerde daarbij als een pomp die steeds grotere watermassa's aanzoog, totdat het ontstane bassin zich weer met slib had gevuld. Ook het achterland werd bedekt met een dikke laag slib.

Bodemkundigen spreken over een verjongingsdek uit brakke zeeboezemklei, dat de hele oeverwal bij Appingedam, Delfzijl en Termunten bedekt. Onder de Dollardklei van Noordbroek liggen nog oude verkavelingen van de veenontginningen die nu hier en daar aan de oppervlakte komen. De oostelijke Dollardboezem dateert uit de eerste helft van de 15de eeuw en de westelijke boezem is rond 1466 ontstaan, toen de zomerdijk bij Wagenborgen werd aangelegd om het oprukkende zeewater te keren.

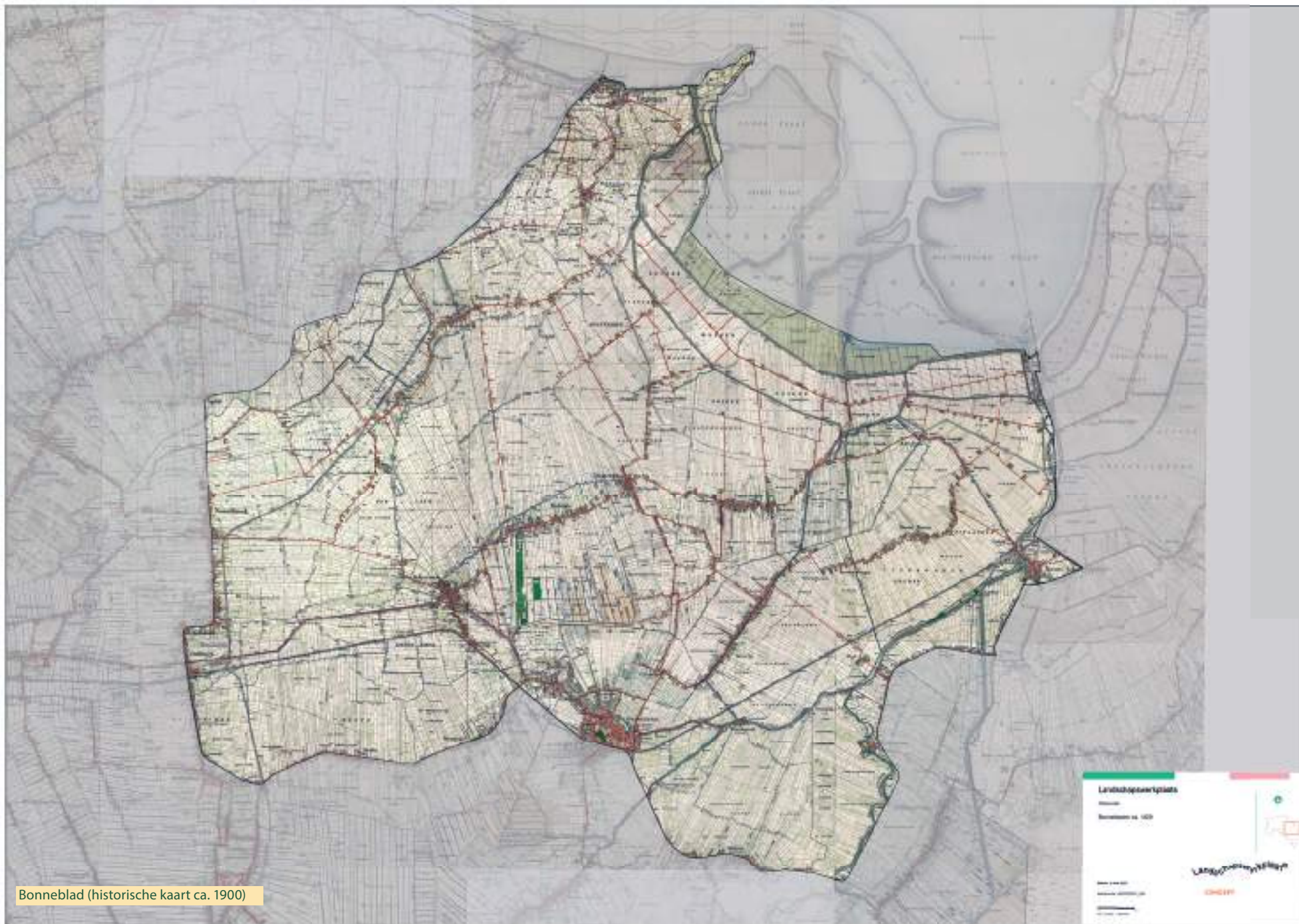
LANDSCHAPSONTWIKKELINGEN IN DE NIEUWE TIJD (1500-1800) VERDRONKEN LANDSCHAP EN NIEUW LAND

In de jaren 1507 tot 1509 was de Dollard op zijn grootst, waarbij de zee tot aan Zuidbroek, Meeden en Westerlee kwam. Ten zuiden van het gemaal De Munte ligt de laatste ongedempte kolk, die de verste uitbreiding van de Dollard markeert. In totaal zijn er door de vorming van de

Dollard ruim 25 kerkdorpen verdrongen, voornamelijk in het Reiderland. In de loop van de 16de eeuw begon men dit verdrongen land terug te winnen. Rond 1600 was al ruim een derde van het gebied weer in cultuur gebracht. Eerst werden de oudere kwelders of getij-afzettingsschakels bedijkt. Door inklinking van het onderliggende veenpakket bleven sommige kenmerken van het verdrongen landschap zichtbaar in de vorm van lichte hoogteverschillen. De dorpen Nieuwolda en 't Waar liggen bijvoorbeeld op de inversie van de Munter Ae, die als ondergrond voor de nieuwe zeedijk van 1542 diende.

De polders kenmerkten zich door een opstrekken verkaveling die aansloot bij de oorspronkelijke perceelsgrenzen langs de Dollardrand. Dankzij het recht van opstrek konden de aangrenzende eigenaren het nieuwe land in bezit nemen. Door ruilverkavelingen is deze opstrekken verkaveling grotendeels verdwenen, maar net over de Duitse grens bij Wymeer is deze nog min of meer intact. De wegdorpen in het nieuwe buitengebied werden doorgaans genoemd naar het moederdorp: Scheemderhamrik (Nieuw-Scheemda), Midwolderhamrik (Nieuwolda) en Beertsterhamrik (Nieuw-Beerta).

De nieuw aangeslibde zeeboezemvelden hadden een vlakker reliëf. Vanaf het einde van de 16de eeuw begon men stapsgewijs met het bedijken van deze nieuwe kwelders, zodra deze hoog genoeg waren. De 18de en 19de-eeuwse polders hadden geen relatie meer met het oude land en kenmerken zich door een moderne, rationele verkaveling en verspreid liggende boerderijen langs de

Bonneblad (historische kaart ca. 1900)

hoofdwegen. Dit beeld is te zien in onder andere de Kroonpolder, Stadspolder, Oostwolderpolder, Finsterwolderpolder (deels) en de Reiderwolderpolder. De overige bewoning concentreerde zich in nieuwe dijkdorpen aan de rand van de polders, zoals Nieuwolda-Oost, Ganzedijk, Oudedijk en Drieborg.

De lagere delen van de polders waren begroeid met blauwgrasland, dat alleen geschikt was voor hooiwinning. Het bouwland bleef eerst beperkt tot de nieuwere polders en de hogere gronden rond de dorpen. De hoger gelegen dorpsakkers en weilanden waren van elkaar gescheiden door houtsingels, die in latere perioden grotendeels zijn gerooid. Daarachter lag een kale hoogveenvlakte, die pas in de loop van 17de, 18de en 19de eeuw werd ontgonnen. In deze periode ontstonden verschillende dorpen maar deze bleven kleinschalig van karakter.

KANALEN EN HAVENS

Een groot deel van het Oldambt ligt onder zeeniveau. De bedijkingen, in combinatie met de bodemdaling in de oudste polders, hinderde de natuurlijke afwatering. Om die reden werden in de loop van de tijd nieuwe afwateringskanalen als het Termunterzijldiep (1601), Beertsterdiep (1657) en Bellingwolderzijldiep of Buiskooldiep (1704) gegraven, die het water via spuisluizen in de Eems en Dollard loosden. Het hogere waterpeil in de Westerwoldsche Aa en het Winschoterdiep, die het water uit het achterland afvoerden, vormden echter een belemmering. Het water van de overige kanalen werd daarom met

duikers onder deze hoofdstroom door geleid. Ook nu nog ligt het waterpeil in het Winschoterdiep (0.53 m +NAP) bijna twee meter boven het Oldambtpeil (1.36 m –NAP).

Nieuweschans en Termunterzijl vormden lange tijd de belangrijkste zeehavens van het Oldambt en de Veenkoloniën. De spuisluizen van de Aa lagen aanvankelijk bij Winschoterzijl (1562) en Oudeschans (1593). Ze schoven geleidelijk verder naar het noorden op: in 1661 naar Oudezijl, in 1707 naar de Kroonpolder en in 1876 naar Nieuwe Statenzijl. Termunterzijl (1601) is het schoolvoorbeeld van een zijlhavendorp met bebouwing rond een sluis. Het dorp 't Waar is een vergelijkbare handelsnederzetting, ontstaan rond een keersluis uit 1611 die diende om de waterafvoer via het Termunterzijldiep te reguleren. In Zuidbroek ontwikkelde zich een tweede dorpskern in de vorm van een kruisdorp rond een schutsluis in het Winschoterdiep (1628).

BORGEN EN BUITENPLAATSEN

Het Oldambt kende vroeger een flink aantal borgen en buitenplaatsen, meestal gesticht door leden van het Groninger stadspatriciaat die hun geld investeerden in grondbezit. De Ennemaborg in Midwolda, gebouwd tussen 1681 en 1695 en nu in bezit van Het Groninger Landschap, is een daarvan.

DEFENSIE

Vanaf de tweede helft van de 16de eeuw krijgt het gebied een sterke militaire functie. Vanwege de strategische ligging langs de weinige toegangswegen naar

de stad Groningen, werden in het gebied Oldambt en Westerwolde veel schansen gebouwd. Vanuit de burcht van Wedde in Westerwolde vertrokken in 1568 Graaf Adolf en Graaf Willem Lodewijk ten strijde tegen de Spaanse troepen. Dit leidde tot de Slag bij Heiligerlee en het begin van de Tachtigjarige Oorlog. Vanaf deze periode ontwikkelt het Oldambt zich ook als grensgebied en wordt het politiek-bestuurlijke verschil met de in Duitsland gelegen gebieden steeds duidelijker.

ONTWIKKELINGEN IN DE MODERNE TIJD (1800-HEDEN)

VERANDERING IN LANDBOUW EN LANDSCHAP

Na 1800 breidde het akkerland in de polders zich steeds verder uit ten koste van het grasland, zodat men het Oldambt ging typeren als graanschuur van de provincie, de Graanrepubliek. Door het toedienen van eerst guano/chilisalpeter en het later uitgevonden kunstmest kon het blauwgrasland omgezet worden in cultuurgrond. Hierdoor verdween het blauwgrasland met zijn grote soortenrijkdom aan akkerplanten langzamerhand uit het Nederlandse landschap. In het Oldambt zijn nog enkele relictten van akkeronkruiden aanwezig.

Kleine veeboerderijen maakten plaats voor grote akkerbouwbedrijven die zich toelegden op de teelt van zomergranen, veldbonen en koolzaad, afgewisseld met tijdelijk grasland en rode klaver. De hoge prijzen voor landbouwproducten bracht de herenboeren welvaart, wat terug te zien is in de grote boerderijen met fraaie tuinen. Op de zand- en dalgronden waren ook kleinere boerenbedrijven te vinden.

Hier werden vooral rogge en aardappelen geteeld. De vruchtbaarheid van deze arme gronden werd vergroot door de aanvoer van Dollardslib, woelklei en dijkkaarde. Door het afgraven en egaliseren veranderde het oude dijenlandschap geleidelijk in een open, modern polderlandschap met daarin alleen nog de intact gehouden slaperdijken.

Door de opkomst van de landbouw ontstond ook een bijbehorende verwerkende industrie zoals die van strokarton, grasdrogerijen en de zetmeelverwerking. Een van de mooiste exemplaren uit deze periode is de strokartonfabriek De Toekomst in Scheemda.

In de 19de eeuw ontwikkelt de stad Winschoten zich tot de hoofdplaats van het Oldambtgebied. De plaats kreeg stadsrechten, de stad groeide en veel industrie vestigde zich rondom deze plaats. Ook kreeg Winschoten als handelsstad een belangrijke plek in de Joodse geschiedenis van de provincie Groningen.

WATERSTAATSPROBLEMATIEK

Om het laaggelegen gebied beter te kunnen ontwateren, werden vanaf het einde van de 18de eeuw zo'n 75 poldermolens gebouwd, die later weer door stoom- en motorgemalen werden vervangen. Drie poldermolens rond Nieuw-Scheemda zijn bewaard gebleven. Het enige resterende stoomgemaal ligt ten noorden van Winschoten en werd gebouwd in 1876. Tegenwoordig is het een museum.

In 1878 werd, na enkele mislukte pogingen van particulieren, in drie fasen de Johannes Kerkhovenpolder bedijkt. Met deze polder, de enige in de omgeving die geheel met privékapitaal van Amsterdamse kooplieden

werd gerealiseerd, werden onrijpe slikken ingedijkt. Voor Noord-Nederland, waar alleen rijpe kwelders werden bedijkt, was dat een zeer ongebruikelijke handelswijze. In deze polder worden voornamelijk wintertarwe, suikerbieten, consumptieaardappelen en luzerne verbouwd.

Op plekken waar wegen nog bestaande slaperdijken passeren vinden we coupures, compleet met schotbalkhuisjes zoals in de Johannes Kerkhovenpolder. Ten noorden daarvan kwam de Polder Breebaart tot stand. De laatste echte landbouwpolder is de in 1924 bedijkte Carel Coenraadopolder.

VERSCHIL IN RIJKDOM

In de landbouw waren aanvankelijk veel arbeidskrachten nodig. Daardoor groeide de bevolking in het Oldambt en werden de bestaande dorpen verder uitgebreid. Opvallend is het gevarieerde beeld aan bebouwing. Naast grote statige boerderijen werden kleine arbeidershuisjes en kleine boerderijen gebouwd. Dit beeld typeert het gebied tot op de dag van vandaag.

In het achterland ontstonden nieuwe woonbuurten langs doorgaande wegen, aan doodlopende zijstraten (lanen) of verspreid op het veen. Denk hierbij aan Muntendam, Boven en Beneden Veensloot, Napels, Kromme-Elleboog, Meerland, De Lethe en Rhederbrug. Het dorp Klein-Ulsda is ontstaan uit een arbeidersbuurt, die oorspronkelijk op de dijk langs de Westerwoldsche Aa lag.

Het gebied heeft haar naam gegeven aan een boerderijtype dat zich

uiteindelijk over de hele provincie heeft verspreid. De rijke Oldambtster boerderijen lagen met hun (slinger) tuinen in Engelse landschapsstijl als ware juwelen in het weidse Groninger landschap. De leefomstandigheden van de landarbeiders bleven sterk achter bij de welvaart van de herenboeren. Daardoor ontstonden grimmige sociale tegenstellingen, die zich vanaf het begin van de 20ste eeuw uitteinden in de opkomst van socialisme en communisme.

MECHANISATIE EN SCHAALVERGROTING

Na de Tweede Wereldoorlog hebben de mechanisatie en schaalvergroting in de landbouw zich verder ontwikkeld. Het werk van de landarbeiders werd overbodig waardoor veel jongeren wegtrokken en vergrijzing en krimp hier meer aan de orde was dan elders. De kleinere dorpskernen werden grotendeels verlaten, terwijl de hoofdplaats Winschoten en de grotere dorpen juist groeiden. Veel landarbeiderswoningen maken plaats voor vrijstaande gezinswoningen. De oorspronkelijke streekeigenheid is hierdoor minder zichtbaar geworden en de contrasten in de bebouwing, die de sociale contrasten uit het verleden weerspiegelden, zijn daardoor grotendeels verdwenen.

Ruilverkavelingen hebben gezorgd voor een modern, rationeel verkavelingspatroon. Door deze transformatie gingen veel historische landschapskenmerken verloren, waaronder de slingerende loop van de Westerwoldsche Aa. Het weggennet werd verder uitgebreid,

de waterhuishouding gereorganiseerd en het landschap aangekleed met verspreide bospercelen, bomensingels en groenstroken rond de dorpen. Een aantal boerderijen, met name in Blijham, verhuisde naar het buitengebied.

De graanproductie is nog altijd hét kenmerk van het Oldambtster landschap.

De laatste decennia vindt een verschuiving van akkerbouw naar veeteelt plaats door de vestiging van grootschalige melkveebedrijven en varkensmesterijen, vooral afkomstig uit andere delen van Nederland.

AARDGASWINNING

Meer dan 300 miljoen jaar geleden, in het geologische tijdvak het Carboon, is onder Groningen een van de grootste gasvelden van de wereld gevormd. De eerste ontdekking hiervan vond plaats in 1959 bij Slochteren. De NAM bouwde een aantal gaslocaties. Als gevolg van de gaswinning treedt bodemdaling op. De aardbevingen en bodemdaling als gevolg van deze gaswinning hebben geleid tot veel schade aan gebouwen. Het Oldambt was in eerste instantie geen zogenaamde aardbevingsgemeente maar is, vanwege de problematiek die ook een deel van de regio Oldambt betreft, aangesloten bij de opgaven van schadeherstel en versterking. De versterkingsoperatie, uitgevoerd om de gebouwen weer veilig en toekomstbestendig te maken, heeft invloed op het aanzicht van dit gebied. Een andere grote opgave voor de toekomst is hoe om te gaan met onder andere de vrij te komen locaties van de gasinstallaties en de impact daarvan op het landschap.

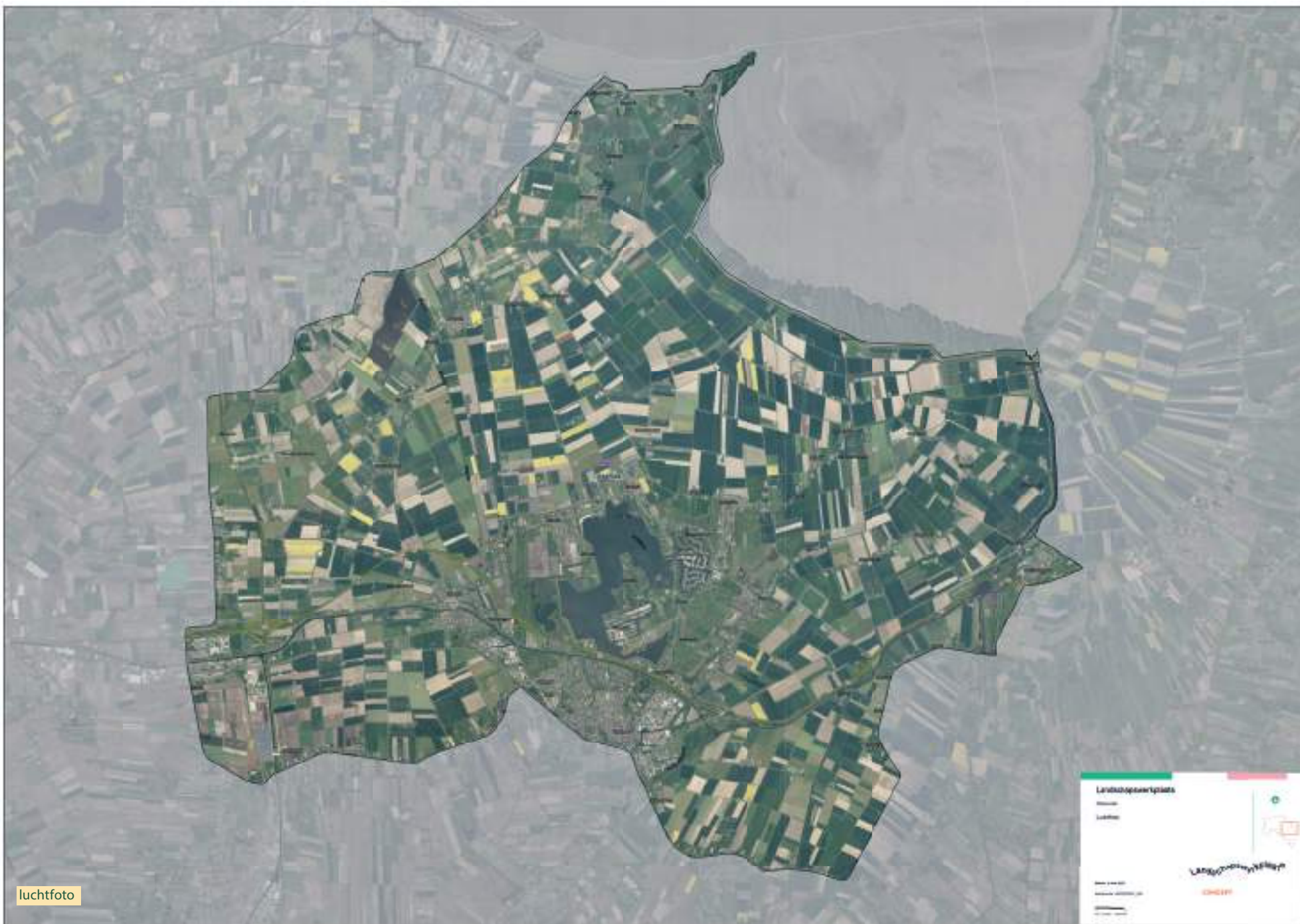
RECENTE BEBOUWINGSSTRUCTUREN
Na zestien jaar voorbereiding ging in 2004 het project Blauwestad van start. Rondom een nieuw aan te leggen meer werd een woonwijk aangelegd met bos- en natuurgebieden in de directe omgeving. Dit project was bedoeld als stimulans voor de leefbaarheid van de streek.

RECREATIE

De aanleg van het Oldambtmeer, onderdeel van Blauwestad, is een voorbeeld van natuurontwikkeling die tevens bedoeld is om watersporters aan te trekken. De moerasnatuur herbergt bijzondere flora en fauna zoals moerasvogels. In het kader van de Ecologische Hoofdstructuur wordt een verbinding via het Hondshalstermeer naar het Schildmeer aangelegd. De aanleg van het Oldambtmeer en Blauwestad heeft ook een positieve impact gehad op de leefbaarheid en het toerisme in de omliggende dorpen. Bij Midwolda is een jachthaven, een strand en een kleine golfbaan gekomen en ook in Beerta is een jachthaven gekomen.

Naast Blauwestad zijn er meer recreatieve ontwikkelingen in het gebied. De haven van Termunterzijl, sinds 1972 beschermd door een moderne stormvloedkering, dient nu vooral de recreatievaart. In Nieuweschans werd in 1985 het kuurbad Fontana geopend, het dorp werd in 2009 omgedoopt tot Bad Nieuweschans.

Ten slotte is de aanleg van windparken een nieuwe ontwikkeling in het Oldambt. Windpark N33 Meeden is hier een voorbeeld van. Er bestaat veel discussie over deze nieuwe ontwikkeling die ontstond in een concentratiegebied bij de N33 en de

luchtfoto

industrie van Veendam. Uiteindelijk is dit een ontwikkeling die invloed heeft op het grootschalige open gebied van het Oldambt.

NATUUR EN ECOLOGIE

Naast de ontwikkeling van natuurgebieden rondom Blauwestad wordt ook de nodige aandacht besteed aan het estuarium van het Dollardgebied. De Dollard heeft te maken met een ernstige vertroebeling van het water door te veel slib. Daarnaast zijn er te weinig geleidelijke overgangen tussen land en water. Hier ligt een ecologische opgave met de nadruk op een ingrijpende verbetering van het watersysteem. Met de uitvoering van het adaptief programma Eems-Dollard 2050 van het Investeringskader Waddengebied (IKW) worden oplossingen en projecten gezocht zodat het gebied zich kan ontwikkelen tot een robuust ecologisch systeem met waardevolle habitats zoals kweldernatuur. Als schiereiland in de Dollard ligt een restant van het Reiderland, de Punt van Reide. Het gebied wordt beheerd en beschermd door Het Groninger Landschap en de natuur heeft daar vrij spel.

REGIONALE KERNKARAKTERISTIEKEN

Voor het behoud en de verdere versterking van de ruimtelijke kwaliteit van het Oldambt verdient bij nieuwe ontwikkeling de aansluiting op de volgende kernkarakteristieken aandacht:

- Geologische hoofdstructuur van Pleistocene opduikingen (keileemrug), dekzandruggen en prehistorische hoogveenrelicten.

- Prehistorische en Karolingische sporen van bewoning.
- Middeleeuwse steenhuizen, borgen en borgterreinen met unieke flora en fauna.
- Verdrongen middeleeuws veenontginningslandschap bij Noordbroek, nog zichtbaar in lichte hoogteverschillen.
- Middeleeuwse kerken en kerkterreinen.
- Strategische ligging als grensgebied (bijv. Slag bij Heiligerlee) en de bouw van
- schansen waaronder Oudeschans, Nieuweschans en Winschoten.
- De grootschalig openheid tussen parallelle dijken in het polderlandschap met eindeloos lijkende lange groene linten van wegen met bomenrijen.
- De schaal en het karakter van de historisch gegroeide dorpsstructuur:
- Variatie in vorm en grootte van bebouwing: van karakteristieke, grote boerderijen en grote graanschuren tot kleine arbeidershuisjes.
- Het contrast en de variatie in bebouwing afgewisseld met doorzichten naar het open agrarische achterland.
- Groene bebouwingslinten vormen harde overgang van de open polders naar de meer besloten hogere zandruggen.
- Verspreid liggende bebouwing langs ontsluitingswegen in de polders.
- Eenzijdige bebouwing langs dijken.
- Veelal langgerekte tweezijdige bebouwingslinten overgaand in dichte bebouwingslinten.

kernkwaliteiten; bron: Kwaliteitsgids Groningen

- Grote Oldambtster boerderijen, vaak met bijzondere (slinger)tuinen en daarbij bescheiden arbeiderswoningen.
- Dijken, dijkdoorgangen met schotbalkhuisjes, kolken en gemalen uit de Nieuwe Tijd.
- Ecologisch waardevolle gebieden van het estuarium en kweldernatuur in de Dollard en de Punt van Reide.
- Open akkers, akkervogels en relicten van akkeronkruiden.
- Moerasnatuur in het Oldambtmeer met typerende flora en fauna.

Landschapsgeschiedenis.nl

- Golden Raand, Meindert Schroor en Jan Meijering, 2001 ISBN 9789077548233
- Archeologienota 2010
- De Smet, Het Dollardgebied
- Knottnerus, O.S., 'Verdrongen dorpen', in: Groninger Kerken 28 (2011), pp. 3-9
- Scriptie H. Naaijer: De Dollardpolders, een karakterisering van landschap en erfgoed
- Scriptie N. Wiersema: Klimaatbestendige kley <https://www.rug.nl/research/kenniscentrumlandschap/mscripties/2020-mascr-klimaatbestendige-kley-wiersma.pdf>
- Historiek.net
- Geologievannederland.nl
- https://www.rug.nl/research/kenniscentrumlandschap/mscripties/mascr_s_akkerman-2018.pdf
- Middeleeuwse opstreknedersettingen in het oostelijk Dollardgebied, Johannes Ey (www.verdronkengeschiedenis.nl)
- www.johanneskerkhovenpolder.com

Schotbalkhuisje op slaperdijk (Carel Coenraadpolder); foto Marketing Groningen, Bas Meelker

koolzaadveld; foto Marketing Groningen, Stella Dekker Fotografie

Eems-Dollard bij laag water, Emden op de achtergrond; foto Landschapswerkplaats, Martin van Dijken

Ennemaborg; foto Marketing Groningen, Stella Dekker Fotografie

Herenboerderij Nieuw Scheemda, met slingertoe; foto Marketing Groningen, Stella Dekker Fotografie

3. Toelichting schetsen

Op 12 juli vond de gebiedsbijeenkomst Oldambt plaats. Initiatiefnemers, gebiedspartijen en het team van Landschapswerkplaats kwamen bijeen om de kansen te verkennen voor het deelgebied Oldambt. Na een toelichting van de initiatieven en van het landschap is samen geschetst aan twee tafels.

Gebiedstafel; sessie 1 & 2

Slaperdijken structuur:

- Denk aan het open gebied. Voor vogels. Geen aanplant van bossen. Hooguit bomenrijen hier en daar.
- Er lopen meerdere akkervolgel-initiatieven. Kan toegankelijk via paden maar beperk dit en verstoor de populaties niet.
- Tussen Egyptische dijk en Kostverloren fietspad aansluiten.
- In de buurt van Ganzedijk (/) wordt een loswal aangelegd.
- In de buurt van Ganzedijk wordt ook een locatie voor campers en trekkershutten aangelegd door het dorp zelf.

- Ter hoogte van Drieborg komen nieuwe sportvoorzieningen.
- Zowel binnen- als buitendijks wordt gezocht naar locaties voor kleirijpen.
- Dollarddijk versterken met eigen slib/ kleirijpen.

Water

- Bij Nieuwolda- De Hoogte: verbeter het Nieuwe Kanaal, maak het breder, de huidige is te smal. Sluit aan op Termunterzijldiep en het Diepje. Check de KRW van het waterschap.
- Dit geeft kansen voor natuurontwikkeling en recreatie. Toevoeging aan “groen-blauwe dooradering”.
- Denk hier ook vooral aan de vogels.
- De Oude geul liep vroeger veel verder . s het oude tracé terug te brengen
- Tussen Midwolda en Nieuwolda liggen veel doorbraakkolken.
- Kolkenpad, is die nog volledig?
- Maak een mooie padenstructuur met het verhaal van het water langs kolken, kanalen, dijken.
- Project IVN Oldambt “Kolken in het Dollardgebied”. Met als resultaat interessant boek: Het verhaal van de kolken in het Dollardgebied – ISBN 9789023259848.
- Kolken zijn steppingstones voor de biodiversiteit, het zijn zelfstandige natuurgebiedjes.

Gebiedstafel; foto Lidia Vedder

gebiedstafel aan het schetsen; foto Lidia Vedder

- Kolken liggen ook aan groene linten, verbindt de linten, biodiversiteit en vertel het verhaal.
- Enkele kolken zijn in particulier bezit .
- Door opgave Bodem en water sturend: kansen voor andere teelt. Mede door kans verzilting grond.
- Kan er wat gedaan worden met de waterberging van Pekela, de “twee ogen”?
- Maak de Munten Aa weer zichtbaar

Beleven

- De kustlijn is heel donker. Verbindt de hotspots uit Westerwolde (Sellingen) via de Dollard kustlijn met de hotspots van het Wad.
- Sterrenkijken/ Dark sky herinrichting Nieuw Statenzijl.
- Zoek naar de erfgoedlijnen in het gebied, zoals de lijnen met de Oldambster boerderijen.
- NAM- locaties horen ook bij het verhaal.
- Plot gebiedsgerichte aanpak Vijf Dorpen, Verdronken dorpen; is al een initiatief voor een kunstwerk.
- Doe iets met het verhaal van de graansilo's bij de vijf dorpen.
- “peddel en pedaal” – ook aansluiten op de Vijf Dorpen; <https://www.peddelenpedaalwesterwolde.nl/>
- Experiment de Graanrepubliek is een goed voorbeeld.
- Strokartonfabriek de Toekomst is een icoon voor het gebied

Groene zones

- Verbindt de groene zones aan de zuidflank van Oldambt met die van Westerwolde en de Westerwoldse Aa.
- Bij de Blauwe Stad is een hoog oud stuk land dat een waardevol natuurgebiedje is (Meerland)

- Ook Wilgenborg is waardevol groen met een openbare fruitboomgaard.
- Kikkerberg is een belangrijk vogeleiland in het Oldambtmeer
- Hondshalstermeer belangrijk natuurreservaat. Verbinden met andere steppingstones?

Landschap

- Laagveengebied rondom de Hongerige Wolf. Heeft bemaling hier nog toekomst? Wat doen we met de bodemdaling / veenoxidatie.
- In de omgevingsvisie en het rapport van Libau is het landschapsverhaal goed verteld, evenals een boek van LTO (check Gert)
- Er is een nieuwe omgevingsvisie in de maak. Men wil afstemming zoeken met de initiatieven en dorpsvisies.
- Enkele locaties zijn aangewezen (of al in wording) voor Zonneparken.
- Hou zoveel mogelijk rekening met het landbouwkarakter en de weidsheid van het landschap

Overige zaken/aandachtspunten

- Groenblauwe dooradering
- Waterkwaliteit-kwantiteit
- verzilting
- NNN gebieden rondom Oldambtmeer
- Hondshalstermeer- open grond
- Coöperatie Graanrepubliek
- Vakgebied problematiek
- begrazing natuur + bekenplan
- Op zoek naar gebieden kleirijperij 250 ha- Dollard probleem 1 mlij slib per jaar eruit
- Dark Sky/Donkerte
- Zonnepark
- Vogelbroedeiland (geschraapt)
- Meerland (GL) veenstrook
- Boerderijenprogramma
- Zoeken naar erfgoelijnen
- A7/N33 bedrijvenvisie
- Klimaatverandering
- Bodemdaling
- Veenoxidatie
- Teelen verandering (spelt)
- Aanpak Dollarddijk- 15km dijkversterking, klei dichtbij
- Kade richtlijn water- waterschap
- Oevers breder maken- kans recreatie + natuur
- Nieuwe omgevingsvisies- dorpsvisies gedateerd?
- Slaperdijken projecten- routes op aanhaken
- Actieplan akkervogel- eindrapportage nbijna klaar ANOG
- Mensen niet over akkerpaden i.v.m. verstoring vogels
- Verdronken Dorpen- kunstwerken
- Fietspad Bad Nieuweschans- Winschoten- Tjamme gebied
- Ruilverkaveling Blijham- Bellingwolde- Boek geschreven

- door bewoners (LTO)
- Boerderijenboek
- Analyse Libau dorpskernen
- Steppingstones biodiversiteit: kolken (kolkenboekje)
- Kolkenpad
- Oudeschans (Ulsda) kolk is al opgeknapt
- Munter EE is verdwenen, gedeeltelijk gedempt
- Nieuw Statenzijl upgraden
- Scheemda De Toekomst
- 5 Dorpen ambitie oude graansilo tot beleefcentrum
- Initiatieven dorpen – toerisme
- Essentaksterfte
- Sport en Spel bos
- Gebiedsgerichte aanpak bad Nieuweschans (Joods verhaal)
- Pilot 10 ommetjes en loswal
- Egyptische dijk- Kostverloren

schets sessie 1 en 2 van de initiatieftafel

Initiatieftafel; sessie 1 en 2

Algemeen

- Kansen voor groene verbindingen tussen kolken. Samenhang met Verbonden Biodiversiteit en andere netwerkinitiatieven. Mogelijk ook kansen voor agrarisch natuurbeheer? Het zijn ook migratieverbindingen voor soorten. Oude verkavelingspatronen kunnen inspiratie bieden.
- Va Aa naar Zee kan naast Graanrepubliek bestaan, hoeft elkaar niet uit te sluiten. De Graanrepubliek is, hoewel belangrijk, ook maar een (relatief recent) deel van de ontstaansgeschiedenis van het landschap van het Oldambt. Met van Aa naar Zee kun je een ander deel van de geschiedenis vertellen en laten zien, beleefbaar maken. Daarmee maak je het verhaal van het Oldambt compleet. Dat sluit oa. aan bij het idee van de Verdrongen Dorpen (Kiek'n & Doun).
- Van Aa naar Zee: kansen om bestaande kreek in kwelder te gebruiken als ingang, en dan via bestaande waterlopen en laaggelegen polders. Uiteindelijk moet ergens een verbinding met de Ruiten Aa tot stand komen. Dit is allemaal nog een idee, nog lang geen plan. Moet daarom goed en rustig uitgezocht worden wat er wel en niet kan, en waar en hoe dan. De Westerwoldse Aa is in ieder geval heel lastig, omdat daar een van de grootste gemalen van

Groningen staat. In dat systeem ingrijpen wordt extreem lastig. De nu getekende ingang is veel kansrijker, omdat je daar in een bestaand hoogwatercircuit zit.

- Historische lijnen en patronen (bijv. oude kreekpatronen) kunnen bruikbaar zijn, of als inspiratie dienen voor de uitwerking van een zoet-zoutverbinding. Maar wees ook niet te bang om een nieuwe vorm en trace te introduceren. De oude veenstroompjes bijv. krijg je niet terug, daarvoor is het landschap en de waterhuishouding teveel veranderd. Het is daarom legitiem om een nieuwe laag, met een andere vorm, aan het landschap toe te voegen. Een nieuw hoofdstuk in het verhaal van het Oldambt, zagezegd.
- Groene Longen: ter aanvulling op de presentatie, het is wel de bedoeling dat de 2 miljoen bomen op een passende manier in het landschap landen. Dat betekent voor het Oldambt een andere manier van bomen planten of bos aanleggen dan in bijvoorbeeld Westerwolde. Het kunnen bijv. aanvullingen zijn op bestaande dorpsbosjes, overhoekjes, of het beplanten van de oude dorpslinten, erfbeplantingen en dergelijke (zie ook inventarisatie in kader van programma Bos en Hout van provincie Groningen). Als je de oude linten beplant, kunnen de polders open blijven, en krijg je mooie contrasten tussen besloten woonlinten en open landbouwpolders. Want de

openheid wordt hoog gewaardeerd in het Oldambt. Heeft overigens ook waarde voor bepaalde soorten (akker- en weide)vogels. De overgang naar het Woldgebied biedt ook kansen voor meer bos of bomen. Daarnaast zijn de slingertoeën als het groene erfgoed onderdeel van de 'groene eilanden' in de open landschappen van het Oldambt maar ook in de groene linten.

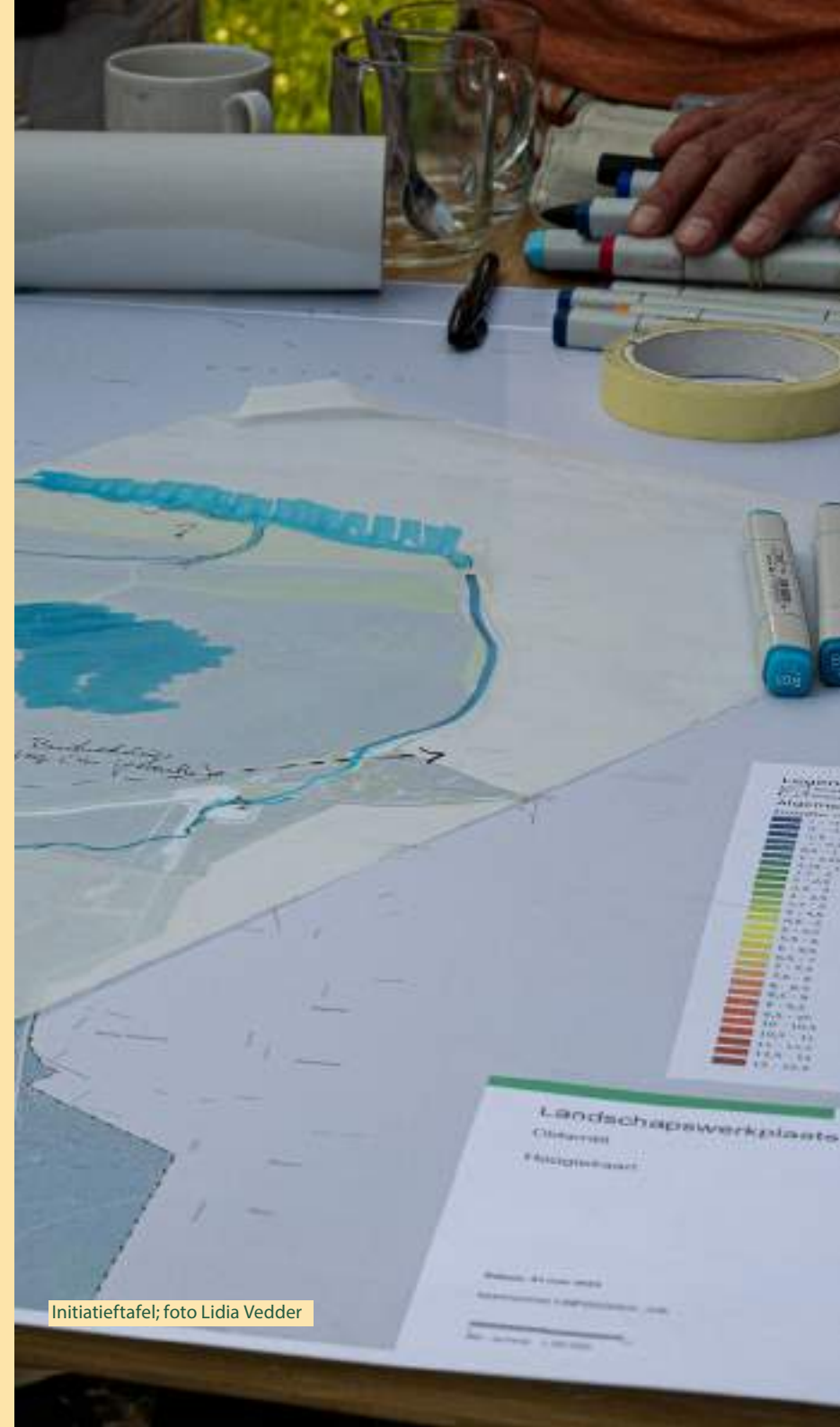
- Het vergroenen van de diverse gaslocaties is ook een grote kans voor het vergroten van biodiversiteit (Verbonden Biodiversiteit). Kansen voor bos en opgaand groen, maar het kan ook grasland zijn, of een hele andere invulling (de diepte in om de bodemlagen zichtbaar te maken?).
- De begrenzing van het deelgebied aan de zuid(oost)zijde is een beetje vreemd. Vanuit de historie, maar ook sociaal-cultureel hoort alles ten noorden van het 'hoefijzer' Winschoten-Blijham-Bellingewolde bij het Oldambt. Dat valt nu deels in deelgebied Westerwolde.
- Zoek de verbinding met eerdere plannen in kader van Waddenfonds "Weidse Horizon"
- Maak gebruik van de verschillen in openheid tussen de jongere, opener polders en de oudere, wat meer besloten polders.
- Zou het mogelijk zijn om in sommige gebieden/op sommige gronden met regelmaat te wisselen tussen landbouw en natuur, om de zoveel jaar?
- Zou het mogelijk zijn om verschillende vergroeningsverplichtingen voor agrariërs (GLB, bufferzones, etc) meer te bundelen in grotere structuren in plaats van het te versnipperen in kleine stroken per particuliere grondeigenaar?

Daarmee zou het makkelijker worden om bijvoorbeeld ecologische en recreatieve verbindingen van enig formaat te maken langs agrarische percelen. Dat is zowel voor de natuur als voor de landbouw gunstig omdat er een grotere overgang met minder negatieve effecten over en weer ontstaat.

Specifiek

- Bij het Kindcentrum in Scheemda is de financiering rond voor een schoolbosje/ Tiny Forest, dus daar kunnen we snel aan de slag. Bij de OBS Houwingaham in Nieuweschans is ook grote interesse in een Tiny Forest. De contacten zijn al gelegd.
- Langs de A7 is een grote zonne-akker gepland. Daar wordt naar een combinatie gezocht met het tegengaan van veenoxidatie, door het waterpeil op te zetten. Daardoor ontstaan kansen voor plas-drasvegetaties, en daarmee kansen voor natuur. De Gebiedscoöperatie investeert met de winst van het park in groen en landschap.
- Kiek'n & Doun/Vijf Dorpen plan: verschillende ommetjes zijn al bekend en in uitvoering of staan op de planning. Deze staan (nog) niet op de kaart maar staan sowieso niet op de netwerkkaarten van het Routebureau. Dat zijn de knooppuntenkaarten over bestaande verharde wegen.
- Rond de Vijf Dorpen zijn verschillende ommetjes gerealiseerd of in ontwikkeling. Die kunnen op kaart gezet worden.
- De firma Strating heeft een aftichelvergunning gekregen voor de locatie Ulsda, nabij de oprit 48 naar de A7. Op de lange termijn liggen hier kansen

- voor bijvoorbeeld natte natuur.
- De waterverbinding van Beerta naar Hongerige Wolf en uiteindelijk Nieuw-Statenzijl staat al langer op het wensenlijstje van bewoners en watersportliefhebbers van het Oldambt. Die is nu deels ontoegankelijk door bijvoorbeeld dammen en lage bruggen. Hier ligt een kans voor Masterplan Vaarwegen. Een alternatieve verbinding is wellicht mogelijk via het Oude Buiskooldiep, die is in potentie beter toegankelijk. Vroeger was er ook nog het oude Beersterdiep. Die is niet (meer) toegankelijk en deels ook verdwenen.
 - Polder De Binnenlanden, tussen Drieborg, Kostverloren, Nieuw-Beerta en Hongerige Wolf is relatief laaggelegen. Hier liggen kansen voor het vertellen van het verhaal van de Verdrongen Dorpen in combinatie met bijvoorbeeld de zoet-zoutovergang van van Aa naar Zee. Met nadruk: neem de mensen vanaf het begin mee! En let erop dat nieuwe fiets- of wandelpaden niet straks onder water lopen...
 - Het zou een grote meerwaarde hebben als er een meer natuurlijke verbinding tussen de (her)meandere Ruiten Aa en Westerwoldse Aa zou ontstaan, ipv de huidige gekanaliseerde loop. Natuurlijker oevers dragen bij aan KRW-doelen (oa. verbetering waterkwaliteit).

Initiatieftafel; foto Lidia Vedder

geeltjes op de schetstafel; foto Lidia Vedder

4. Kansen en bedreigingen

Aan de gebiedspartijen is gevraagd om tijdens het schetsen per persoon twee kansen en twee bedreigingen te benoemen. In dit hoofdstuk worden de belangrijkste kansen en bedreigingen samengevat.

Kansen/ wensen

- Ganzedijk; herstel loswal, ook komen er camperplaatsen en trekkershutten
- Egyptische dijk; wens tot aanvulling van het bestaande fietspad
- Bad Nieuwe Schans; het Joodse verhaal
- Beerta; wens tot het maken van de ijsbaan tot een sport en spelbaan
- 5-dorpen; wens tot een fietspad; verbinding tussen de 5-dorpen
- Nw. Beerta; er komt een verbetering van het fietspad (Jeanette)
- Slaperdijken; wens tot meer fietsroutes, probleem; honden
- 3-Borg; er komen nieuwe sportvoorzieningen?
- 5-dorpen; onlangs een 'waterval/kunstwerk' bij BNS heropend (onderdeel ommetje)
- Kees; zoeken naar 'erfgoedlijnen'
- Graansilo-experience
- Kees; er worden oude graansoorten geteeld voor de brouwerij bij de remise in BNS
- Sander; aanpak dollardijken, slib, Nieuw Statenzijl. Er worden plekken bij boeren gezocht voor 'kleirijpen'. Gaat om ca. 250 ha.
- Ophoging landbouwgebieden
- Blauwe Stad; boven Blauwe Stad willen ze meer recreatie.
- Munter Ee; is verdwenen, weer zichtbaar maken
- 'Sterrenkieken'; maak hier hotspots (zonder licht) van. Gaat om meerder locaties in de provincie
- Sense of Place; 5-dorpen. Groot kunstwerk op de dijk
- Boerderijen; hier zou een programma voor zijn?
- Blauwe Stad; hier is al door IVN (Gerrit) het nodige gedaan; Wilgenborg, fruitboomgaard, Meerland van het Groninger Landschap.
- De Flintenberg; vogelbroedeiland. Ecologisch interessant
- Kolken; zijn in het verleden door IVN onderzocht, zijn de nodige rapporten van (LBG) en een boekje (IVN). Bij 1 van de kolken ligt ook een hoogholtje. Kansen voor routes.
- Verbinding; tussen Winschoten en Heiligerlee (vaarverbinding?)
- Gaslocaties; ook Silvana heeft een kaart met locaties die aan de beurt zijn. Zij vraagt toestemming aan de NAM om deze met ons te delen! Locaties zijn ecologisch ook interessant, hoeft niet alleen bos.
- De Oude 'Geut' (oude kreek)
- Herstel schotbalkhuisjes (projekt LBG)
- De Stuwe; (speciaal onderwijs); kind centrum in Scheemda, hebben cofinanciering al rond.

schetstafel voor kansen en bedreigingen klaarzetten; foto Lidia

- Kuiper Sluis; onder de zeedijk is meest kansrijk
- Beerta; extra vaarverbinding achter Beerta langs, richting de Dollard. Oude Buiskooldiep
- Oude ecologische hoofdstructuur; biedt kansen
- Hunze & Aa's; heeft opgaven in 'oksel' Nieuw Beerta/Ganzedijk/Finsterwolde
- Van Aa naar Zee; dit verhaal kan de hele Graanrepubliek-verhaal versterken
- Binnendijks; wadlopen?

Bedreigingen/belemmeringen

- Peddel en Pedaal; bruggen te laag, is een rapport beschikbaar
- Akkervogels; Marion; hou s.v.p. bij alle plannen rekening met de akkervogels. Kenniscentrum akkervogels.
- Transitie landbouw; Sander; grote opgave, oxidatie etc.
- Aanleg zonnepark; bij Scheemda
- 'De mens moet alles maar beleven, niks mag blijven', moeten we dat willen?

Algemene opmerkingen

- Ger; hou rekening met de omgevingsvisie!
- Marion; begrenzing natuur-beheerplan. Zijn kaarten van beschikbaar
- Punt van Reide; bewoners voelen zich meer Oldambsters dan Eemsmond!
- Ruilverkaveling; hier is een boek van, ook een boerderijenboek

5. Vooruitblik

Na afloop van de reeks gebiedssessies, nemen we als Landschapswerkplaats even de tijd om de oogst te laten bezinken. We gaan de resultaten van de sessies inventariseren en analyseren. Dat zal ook na de zomervakantie nog doorgaan.

Op 17 oktober organiseert de Landschapswerkplaats een provinciebrede bijeenkomst, waarin we de analyse per deelgebied bij elkaar brengen tot een compleet overzicht voor heel Groningen. We zoomen in op de Gebiedsagenda, geven een eerste analyse van de meest kansrijke combinaties van initiatieven en van de eerste 'hotspots' die opdoemen: de plekken in Groningen waar veel initiatieven, ideeën, kansen en lopende ontwikkelingen bij elkaar komen.

Gebiedsagenda

Daarna werken we de Gebiedsagenda per deelgebied verder uit, samen met de initiatiefnemers en gebiedspartijen. We kijken onder andere naar:

- Welke nieuwe data over lopende ambities, programma's en projecten zijn er nog binnengekomen en welke daarvan kunnen samenwerken met de Landschapswerkplaats?
- Welke bestaande structuren en samenwerkingsverbanden zijn er al

en hoe kunnen we hierop aansluiten en / of **mee samenwerken**? Hierbij zullen de initiatieven voor de Landschapswerkplaats natuurlijk primair zijn.

- Welke raakvlakken en koppelkansen zijn er met de gebieds- en landschapsbiografieën en de programma's en projecten die al lopen bij provincie, gemeenten, waterschappen en terreinbeheerders?
- Wat is de beste plek voor een project om aan de slag te gaan? Op welke plek krijg je het meeste 'waar voor je geld'?
- Welke gronden zijn bij wie in eigendom?
- Op welke plekken hebben de initiatieven opgeteld het grootste resultaat? Op welke schakels van het netwerk moet de focus liggen?
- Zijn er voor een gebied specifieke combinaties te bedenken tussen thema's?
- Hoe dragen we in een gebied zo goed mogelijk bij aan de

missie en de doelen van de Landschapswerkplaats? Hoe kunnen we oude en nieuwe initiatieven zo goed mogelijk inpassen?

Dat zal de tweede helft van 2023 in beslag nemen. Met een gebiedsagenda brengen we de bestaande en 'toukomstige' ruimtelijke projecten en netwerken in beeld. We sluiten hierbij aan bij het proces van de Transitie Landelijk Gebied van de provincie Groningen, en vice versa.

Dat betekent overigens niet dat de Landschapswerkplaats niets anders meer doet. Parallel aan het opstellen van de Gebiedsagenda laten we al onderzoek uitzetten en bereiden we de Werkplaatsagenda en de concrete uitwerking van de verkenning zover mogelijk voor met de initiatiefnemers. De snelheid waarmee we de gebiedsagenda's opstellen, kan tenslotte per deelgebied verschillen, afhankelijk van de complexiteit en hoeveelheid lopende ambities, programma's en projecten.

Werkplaatsagenda

Eind 2023 en begin 2024 maken we de overstap naar de Werkplaatsagenda. In de Werkplaatsagenda leggen we vast wat de Landschapswerkplaats de komende jaren gaat doen. Met welke projecten kunnen we de grootste ruimtelijke impact realiseren, de initiatieven zo goed en effectief mogelijk bedienen, als plus op de taak van (semi)overheden, terreinbeherende organisaties en andere gebiedspartijen?

Wat doen we wel, en wat ook niet? En welke allianties kunnen we daarbij smeden?

Terwijl we bezig zijn met de Gebiedsagenda en de Werkplaatsagenda, grijpen we ondertussen kansen die zich nu al voordoen om initiatieven in concrete projecten om te zetten, met beide handen aan. Een voorbeeld hiervan is Meerbos, als onderdeel van Groene Longen, waarvoor we samen met projectbureau Meerstad een plan gaan maken. Als alles volgens planning verloopt, zou de aanleg van het bos eind 2024, begin 2025 kunnen starten. En zo dienen zich nu al meer kansen aan, in verschillende gebieden.

Sluizencomplex Nieuwe Statenzijl; foto Marketing Groningen

presentatie vooraf; foto Lidia Vedder

Bijlage 1 Deelnemerslijst

Aanwezig	Organisatie
Gerrit Smit	initiatiefnemer van Aa naar Zee / IVN Westerwolde-Oldambt
Ton van den Boomgaard	Stichting de 5 Oldambster Dorpen / Kiek'n & Doun
Jenny Garst	Stichting de 5 Oldambster Dorpen / Kiek'n & Doun
Harm-Arend Meijer	Stichting de 5 Oldambster Dorpen
Kees Kolenbrander	Stichting de 5 Oldambster Dorpen / Kiek'n & Doun
Kees Siderius	Groene Longen/Tiny Forests / IVN Westerwolde-Oldambt
Marjon Schultinga	ANOG
Ger Lindeman	gemeente Oldambt
Sander Dijk	Waterschap Hunze en Aa's
Silvana Moed	gemeente Oldambt
Gert Leene	gemeente Westerwolde
Jeanette Wiersema	gemeente Oldambt
Peter van Dijken	Eems-Dollard2050
Aart Jan Langbroek	gemeenteraadslid gemeente Oldambt

Bijlage 2

Beschrijving initiatieven

MFC de Noordsuythoeve; foto Lidia Vedder

Groningen beleven

Samen zorgen we ervoor dat er op typisch Groningse plekken, zoals op oude slaperdijken en langs diepen en maren, gewandeld of gefietst kan worden. En dat het netwerk van wandel- fiets en ruiterspaden beter wordt, zodat ook horeca en andere ondernemers, borgen en musea ervan profiteren en de charme van het landschap verder wordt versterkt.

In de herinnering van de Groninger dorpen leven de oude paden van weleer voort. Sterker, er is een grote wens om de paden in ere te herstellen. Dat is dan ook de kern van dit plan: vanuit lokale herinneringen en wensen een fijnmazig netwerk van wandel-, fiets-, en ruiterspaden opzetten, geworteld in de rijke geschiedenis van onze provincie. De uitgangspunten zijn voor alle drie netwerken hetzelfde. In de eerste plaats is dat de kwaliteit van de paden. Dit gaat niet alleen om de begaanbaarheid, staat van onderhoud en veiligheid. Het is ook van belang dat de paden betekenis hebben in het landschap. Ten tweede moeten de paden en het netwerk dat zij vormen, goed te vinden zijn. Bijvoorbeeld via knooppunten op kaarten en paaltjes. Ten derde is het van belang dat de actieve recreant pauze kan nemen. Hierbij helpen uiteenlopende voorzieningen, van rustpunten tot picknickbanken, maar altijd met het lokale verhaal op de voorgrond.

Het netwerk maakt bestaande voorzieningen beter vindbaar. Dit sluit aan op het vierde uitgangspunt: de paden en voorzieningen moeten aansluiten bij het lokale verleden en heden. Ze moeten iets vertellen over het landschap en haar geschiedenis. Deze informatie kan digitaal of fysiek gekoppeld worden aan het netwerk.

Masterplan varen

Meer toegankelijke vaarwegen bieden grote kansen voor het verhogen van de kwaliteit van de leefbaarheid en woon-leefomgeving van alle Groningers. Herontwikkeling van onze historische waterwegen en het verbinden met fiets- en wandelnetwerken levert een belangrijke bijdrage aan duurzaam toerisme en kansen voor Groninger ondernemers. Vaarwegen doorsnijden een grote diversiteit aan unieke landschappen en bijzondere cultuurhistorie. Onderwerpen voor op de gebiedsagenda van de Landschapswerkplaats: de infrastructuur van vaarwegen toegankelijker maken (doorvaarthoogte, vaarwegdiepte); voorwaardenscheppende voorzieningen bij vaarwegen en meren; duurzaam varen; routeontwikkeling (zoals onze pareltjes zichtbaarder maken, vaarknooppunten-netwerk).

Wat levert het op? Direct en indirect honderden banen in de vrijetijdseconomie. Daarnaast wordt door het weer veilig. Het levendiger maken van onze historische vaarwegen vergroot de leefbaarheid en versterkt de Groninger identiteit. Bovendien is het een kwaliteitsimpuls voor de woonomgeving. Kanalen waarop wordt gevaren zijn levende kanalen: een omgeving waar het goed toeven en wonen is.

Een vaartoerist heeft ook vaak fietsen aan boord. Als hij aanmeert, gaat hij op zoek naar dezelfde authentieke beleving als elke andere toerist. Met nieuwe (ook digitale) voorzieningen op aanlegplaatsen, toeristische opstappunten en parkeerplaatsen bij horeca, kan deze beleving direct worden aangeboden. Hierdoor worden (vaar)toeristen ook verblijfstoeeristen. Havens en aanlegplaatsen worden weer

belevingsvolle knooppunten voor cultuur, horeca en ondernemende Groningers.

Diepen en maren

Diepen en maren staan aan de basis van Groningen. Ooit verbonden ze dorpen en steden met elkaar, maar ook met de wereld. De diepen – waaronder Damsterdiep, Boterdiep en Reitdiep – vormen belangrijke cultuurhistorische assen waarlangs van oudsher veel cultureel erfgoed aanwezig is als wierden, molens, sluizen, kalkovens en steenfabrieken. De samenhang tussen dit erfgoed is momenteel ver te zoeken. Het Damsterdiep is als oudste industriële as in Groningen vergelijkbaar met die van de Zaanse Schans voor Amsterdam. Maar geen toerist die met die bril kijkt. Door de openstelling en herbestemming van de erfgoedparels langs de diepen in samenhang aan te pakken, ontstaan hoogwaardige erfgoedlinten met een grote toeristisch-recreatieve betekenis.

Versterking en herstel van deze historische waterlopen biedt unieke kansen voor natuur, leefbaarheid, klimaat en waterbeheer. Het landschap wordt meer toegankelijk en ons erfgoed beter te beleven.

Het stelsel van maren vormt een netwerk in een agrarische omgeving, met kansen voor landschaps- en natuurherstel (natuurlijke oevers en vismigratie) en om het landschap meer

toegankelijk te maken. Versterking van deze historische waterlopen vergroot tevens de capaciteit voor opvang van water, in tijden van overvloed en schaarste. Dorpen en wijken kunnen zich opnieuw gaan verhouden tot het cultuurlandschap.

't Wad tot stad

Het cultuurlandschap rondom het Reitdiep behoort tot het oudste van Europa en verbindt de mooiste plekken van Groningen. Dit willen we behouden én toekomstbestendig maken. Samen zoeken we naar vernieuwende manieren om het landschap nog mooier te maken, met aandacht voor rendabele landbouw, biodiversiteit, toerisme en water. Het gebied van 't Wad tot Stad loopt langs de oude getijdenrivier het Reitdiep. Het Reitdiep verbindt het Werelderfgoed de Waddenzee via Nationaal Park Lauwersmeer en Nationaal Landschap Middag-Humsterland met de stad Groningen.

Dit Groninger landschap is altijd mee veranderd door de invloeden van eb en vloed, overstromingen en aanleg van dijken en sluizen. In de recente geschiedenis hebben een aantal ontwikkelingen het gebied minder aantrekkelijk gemaakt, zoals het steeds efficiënter maken van de landbouw. Percelen zijn steeds groter geworden en door het verlies van biodiversiteit is het landschap een stuk saaier geworden. Waar we

voorheen zo snel mogelijk al het water naar zee lieten stromen, zouden we nu juist het water willen vasthouden. Door de nieuwe klimaatverandering verandert dit landschap ook weer mee. Laten we dit op een cultuur- en economisch-verantwoorde manier doen.

Samen met boeren, bewoners, studenten, natuurbeheerders en overheden willen we werken aan een plan voor het gebied waar landschapsverbetering, toegankelijkheid, beleving en bedrijvigheid in terugkomen. Een paar voorbeelden: Biodiversiteit bevorderen door het realiseren van natuurgebieden en waterberging voor en na het gemaal de Waterwolf bij Electra; Waterberging door de oude waterlopen te herstellen waarbij de contouren van de voormalige eilanden van het Middag-Humsterland weer zichtbaar worden; Verwildering van oevers zodat er een bredere en meer gevarieerde begroeiing en biodiversiteit ontstaat; Natuur-inclusieve landbouw stimuleren; Wandel- en fietspaden aanleggen naar en langs het Reitdiep en waar mogelijk langs (nieuwe) natuurgebieden, zodat het gebied beter toegankelijk wordt; Kleinschalige zwemplaatsen creëren, ook aan het Wad; Goede verwijzing naar omliggende instellingen (musea, buitenplaatsen, dorpen) die verhalen vertellen en nieuwe verhalen verzamelen;

Van Aa naar Zee

In het grootste natuurgebied van Nederland ontbreekt een cruciale schakel: de natuurlijke overgang tussen zoet en zout water. Van Aa naar Zee herstelt dit op de beste plek, namelijk waar de Westerwoldse Aa in de Dollard uitmondt. Dit biedt kansen voor natuur en landbouw. Een project met internationale allure.

De (her)inrichting van de Westerwoldse Aa is afgerond met als resultaat een prachtig kleinschalig cultuurhistorisch beekdal met hoge biodiversiteit. Bij de monding in de Dollard, bij Nieuwe Statenzijl, wordt het water nu via een enorm sluizencomplex richting de Waddenzee gespuid. Er zijn de laatste decennia meer grote problemen ontstaan: bodemdaling in de polders, opslibbing op de kwelders en dat bij een rijzende zeespiegel. Verhoging en versterking van dijken en sluizen is geen duurzame oplossing. Dat moet en kan anders. De zee binnenlaten betekent gratis aanvoer van slib. Vruchtbaar slib en natuurlijk opgehoogde gronden kunnen later benut worden voor zilte landbouw. Zo wordt dit het meest klimaatbestendige landbouwgebied van Nederland. En het blijft meegroeien met de zee, de natuur regelt het gratis en voor niks. En het heeft nog een voordeel in de Dollard zelf. Het getijdenvolume wordt groter, dat is gunstig voor het openhouden van de geulen in de Dollard die ook van belang zijn voor scheepvaart. Er ontstaat van zuid naar noord een afwisselende toeristische route. Van het water van de Westerwoldse Aa, naar de bosrijke zandgronden, door naar de weidsheid van het kleilandschap met tot slot de natuurlijke ontmoeting van zoet en zout. Het internationale én typisch Groninger project Van Aa naar Zee is omvangrijk met veel impact. Het genereert kennis en inspireert andere natuurgebieden met barrières. Het gaat om biodiversiteit- en natuurherstel, landbouwtransitie, veilig wonen, recreatie, toerisme en economie, kennisontwikkeling en internationale samenwerking. De schaal en compleetheid, van bron tot monding, levert aan beide zijden van de grens een unieke situatie op. Waar soorten weer vrij kunnen migreren, vogels weer rust- en broedgebieden vinden en mensen kunnen ondernemen en genieten van rust en ruimte.

Het Toukomstpanel adviseerde een provincie-brede visie te ontwikkelen voor de toekomst van onze hele Groningse kust. In de Landschapswerkplaats gaan de initiatiefnemers van Aa naar Zee aan de slag met de eerste stap.

Verbonden Biodiversiteit

Verbonden Biodiversiteit wil een gemarkeerde route creëren langs fysieke hubs die biodiversiteit, cultuur en educatie met elkaar verbindt. Onderweg zie je bloemrijke bermen en bezoek je insectentempels, bijenheemuinen, borgen en voedselbossen. Bij knooppunten zijn terrasjes, pluktuinen, creatieve bouwwerken (follies) en leerplaatsen. Ons mooie Groningen heeft verschillende landschappen en een unieke ligging. Dit biedt veel mogelijkheden om bezoekers kennis te laten maken met biodiversiteit en (agrarisch) natuurbeheer.

Verbonden Biodiversiteit wil een proces op gang brengen dat een impuls geeft aan innovatieve ideeën, samenwerking en maatwerkprojecten. We leggen de regie terug in de handen van de Groningers. Zo maken we verschil voor ons landschap, onze woonomgeving, de regionale arbeidsmarkt en het onderwijs! We ontwikkelen routes rond bestaande initiatieven en de nieuwe Toukomstprojecten die in ontwikkeling zijn die goed zijn voor de biodiversiteit

van planten en dieren (voedselbossen, pluktuinen, bijenidyllen, ecologisch beheerde bermen). Routes bestrijken verschillende landschappen en gemeenten in de provincie. Onderling leiden deze recreatieve routes over land en water naar bijzondere Groningse plekken en proeftuinen. Zij vormen een belangrijk onderdeel van het biodiverse landschap. Samen met kennis- en uitvoerende organisaties wordt gekeken hoe bermen en oevers duurzaam beheerd kunnen worden, met aandacht voor inheemse soorten. Bijzondere aandacht voor de routes wordt gecreëerd door extra pleisterplaatsen en markante gebouwtjes in de vorm van follies en insectentempels. De routes vormen een web in heel Groningen. De pleisterplaatsen en proeftuinen leveren een toegevoegde waarde aan de toeristische sector in Groningen. Ook geven ze een impuls aan de leefbaarheid. Samen met de bestaande partijen die te maken hebben met de inrichting van het landschap hebben we als uiteindelijk doel een klimaatbestendig, kleurrijk en gevarieerd groen Groningen! We willen samenwerken met de afdelingen van de terreinbeherende organisaties, de gemeentelijke groenafdelingen, de waterschappen en overige grondbezitters. Ook sluiten we aan bij de werkroutes die de hierboven genoemde partijen zelf al hebben aangegeven in het Manifest voor Groningse uitwerking van het Deltaplan Biodiversiteit.

Groene longen en tiny forest

Bomen aanplanten op een manier die past bij de Groningse identiteit. Boomsoorten die er van oudsher stonden en die passen bij de bodem: in dorpen, langs wegen en paden, als versterking van landschappelijke beplantingen en op plekken die al bosrijk zijn. De bomen moeten de leefomgeving opwaarderen, de biodiversiteit versterken en recreatiegebieden verrijken. Groene Longen streeft ernaar 2 miljoen bomen te planten in de provincie, waaronder specifiek in het gebied tussen Meerstad en de A7 aan de oostkant van Groningen.

Samen met leerlingen en inwoners kleine bosjes aanplanten naast een basisschool om de biodiversiteit te vergroten, het landschap te verrijken en de leefomgeving te verbeteren. Tiny Forest is een bewezen methode om kleine (zichzelf onderhoudende) bosjes aan te leggen op stukken grond van ongeveer 10 bij 10 meter. Één of meer van deze bosjes kunnen samen met de bestaande natuur de draagkracht voor biodiversiteit enorm verhogen. Voor een groener en meer bebost Groningen! De diversiteit van deze kleine bosjes zorgt ervoor dat er veel verschillende soorten vogels en insecten worden aangetrokken, wat goed is voor de biodiversiteit in de omgeving. Indien je besluit in één gebied meerdere 'Tiny Forests' aan te leggen kan de capaciteit van het hele gebied verhoogd worden, zelfs als de bossen niet direct met elkaar verbonden zijn. Kortom een goede manier voor mens en natuur om naast elkaar te wonen.

Voor basisschoolleerlingen en studenten geeft een Tiny Forest mensen de kans om de natuur in hun eigen leefomgeving te ontdekken en daarover te leren. Het vergroot daarnaast de waterbergingscapaciteit, verbetert het de

luchtkwaliteit en gaat hittestress tegen. Als klap op de vuurpijl heeft een klein bos een positief effect op de gezondheid: meer natuur in de buurt kan zorgen voor minder stress en stressgerelateerde klachten.

Bermen komen tot Leven

Ecologisch bermbeheer in de gehele provincie Groningen. Er samen met wegbeheerders voor zorgen dat ecologisch bermbeheer de standaard wordt in Groningen. Door bermen in te zetten voor biodiversiteit, maak je gebruik van oppervlakte die anders onbenut blijft en het is meteen zichtbaar voor iedereen. Het Toukomstpanel gaf als agendapunt mee dat er een plan moet komen voor bloeiende bermen in de hele provincie Groningen.

Een groot levend netwerk dat vrijwel alle dorpen, steden, natuurterreinen en landbouwgronden in Groningen met elkaar verbindt. Dat is de potentie van de bermen in Groningen. Met naar schatting een oppervlakte van 6.000 hectare vormen bermen een belangrijke verkeersader voor de ontwikkeling en verspreiding van insecten en plantensoorten. Een verkeersader met potentie die veelal onbenut wordt gelaten. Insecten zijn onmisbaar in ons landschap. Bijna tachtig procent van de planten wordt bestoven door insecten. De natuur, maar ook de landbouw kan niet zonder. Insecten functioneren als bestuivers en bovendien als natuurlijke bestrijding tegen ziekten en plagen. Helaas staat ruim de helft van de Nederlandse bijensoorten op de Rode Lijst van Nederlandse bijen.

We moeten daarom zuinig zijn op deze waardevolle insecten. Het is belangrijk om het leefgebied te vergroten en de kwaliteit

van de leefgebieden te verbeteren. Lokaal ontstaan goede initiatieven met de aanleg van bijenidyllen en bijenlinten van hoge kwaliteit. Vaak ontworpen en aangelegd samen met bewoners. Kennisdeling, maatwerk, lokale betrokkenheid en een duurzame instandhouding zijn daarbij kernpunten.

Deze lokale initiatieven vormen vaak losse schakels in het landschap. Bermen langs wegen en paden kunnen zorgen voor verbinding en uitbreiding van een fijnmazig netwerk waarmee het leefgebied van insecten en planten wordt vergroot.

De ecologische waarde van bermen hangt nauw samen met de inrichting en het beheer. Om een goed en provincie dekkend ecologisch bermbeheer op te zetten, is een praktische insteek nodig waarbij partijen, kennis en ervaring samen moeten komen. Verschil in potentie en lokale uitgangssituaties vragen om maatwerk. Door maatregelen op het gebied van omvorming, beheer en ontwikkeling af te stemmen op de lokale situatie ontstaat een duurzame en succesvolle aanpak. Dat is ecologisch.

Kiek'n & Doun

Het moois in de provincie nog beter onder de aandacht brengen door schakels in het wandel- en fietsnetwerk langs plekken die verhalen vertellen uit te breiden. Groningen heeft tal

van fiets- en wandelpaden, een rijke cultuur en prachtige natuur die een fiets- of wandeltocht de moeite waard maken. De provincie staat hier echter niet breed om bekend. Kiek'n & Doun wil bestaande en nieuwe routes met elkaar verbinden en in kaart brengen via een app of website. Door het in kaart brengen van bestaande routes en nieuwe verbindingen via een app of website kan een Groninger of toerist in één oogopslag zien wat een gebied in Groningen te bieden heeft. De app of web maakt andere routes, bezienswaardigheden en informatie direct zichtbaar. Het Toukomstpanel heeft de fysieke routes opgenomen als input voor de agenda van de Landschapswerkplaats. Het verzamelen en publiceren van begeleidende verhalen en de app of website wordt in een afzonderlijk Toukomstproject door de initiatiefnemers uitgewerkt.

Aan de beleving van routes valt nog veel te ontwikkelen. Routes die 'over' de geschiedenis van de provincie lopen. Geschiedenis die je terugvindt in vergeten kerkepaden, slaperdijken en karrensporen. Door met een helikopterblik te kijken kunnen we een veel betere infrastructuur ontwikkelen voor inwoners en bezoekers. In samenwerking met en geleiding naar erfgoed, borgen, horeca, musea en bijzondere overnachtingsplekken. Zo zorgen de routes voor een intensere beleving door de wandelaar en fietser. De routes zorgen ook voor economisch gewin bij de plekken waar de bezoekers komen. Het fiets- en wandelpaden netwerk is dan letterlijke

de spin in het web, die zorgt voor de verbinding met allemaal mooie plekken. Maar ook voor verbinding met de kracht van het Groninger landschap, verhalen over de Groningse cultuur en omgeving. De aanpak van de fiets- en wandelpaden draagt bij aan een positieve beleving van Groningen: het benadrukken van de rust van het platteland en de ruimte in de polders. Zo straalt een mooi, doordacht en samenhangend fiets- en wandelpadennetwerk uit op de hele provincie.

De aanpak start met de inventarisatie van de huidige wandel- en fietspaden structuur. Met aandacht voor veiligheid en aanpak van verouderde paden. Uitbreiding van bestaande routes en realisatie van nieuwe routes zorgen vervolgens voor meer verbinding met aangrenzende gemeenten en gebieden zoals de Wadden, Friesland, Drenthe en Duitsland. Lokale initiatieven en ideeën krijgen een plek in het plan. Op de routes is aandacht voor voorzieningen: van plaatsen om koffie te drinken, bijzonder overnachtingsplekken en museumbezoek tot aandacht voor het verdwenen landschap door de ruilverkaveling.

Vergroenen (met begroeiing) van bestaande en verlaten gaswinningslocaties.

De gaswinningslocaties zijn macabere littekens in het open Groninger landschap. Het zijn lugubere asfaltvlakten met ijzeren 'Heras-hekwerken' erom heen, die eeuwig blijven liggen, als lelijke littekens in het landschap, als herinnering aan het volledig leegzuigen van de diepe ondergrond van Groningen. Volledig ontoegankelijk voor mens en dier, er mag en kán geen plant groeien. Wat er groeit wordt doodgespoten, omringende bomen worden onmiddellijk gekapt. Tijd voor een nieuwe bestemming, tijd voor vergroening! Wat zou

het mooi én symbolisch zijn als deze locaties worden omgevormd tot een oase van groen, van gaswinningslocatie tot ecologische parels, en weer toegankelijk voor de bewoners uit de omringende dorpen.

Het Toukomstpanel vond het groen inrichten van oude gaswinningslocaties, bijvoorbeeld in combinatie met kunst een goed idee. Het draagt bij aan de biodiversiteit, een mooier landschap in onze provincie en het past bij het 'verhaal' dat we willen vertellen. We willen de gaswinningsgeschiedenis zichtbaar maken zonder de slachtofferrol aan te nemen. Het met bomen en planten inrichten van oude gaswinningslocaties geeft een positieve draai aan het verleden: de fysieke littekens van de gaswinning in ons landschap worden zichtbaar verzorgd. De grond van de gaswinningslocaties is meestal niet in bezit van NAM, maar van de oorspronkelijke eigenaar. Om iets van deze plekken te bewaren voor de toekomst heeft het Toukomstpanel 1 miljoen euro gereserveerd om dit idee uit te voeren binnen de Landschapswerkplaats.

Oldambtmeer; foto Marketing Groningen, Stella Dekker Fotografie

Landschapswerkplaats

Stationsstraat 5
9638 BA Zuidbroek

info@landschapswerkplaats.nl
landschapswerkplaats.nl

landschapswerkplaats

Landschap